

Nacionalne konsultacije sa ženskim grupama na Kosovu o osnivanju REKOM

Potrebe i očekivanja žrtva i tranziciona pravda u očima žene

25. 06. 2009.

Hotel „VICTORY“, Priština

Organizator: Partners Kosova

Program

- 10:00 – 10:15 **Otvaranje Skupa**
Shukrije Gashi, Partners Kosova, članica Koordinacijskog Veća Koalicije za REKOM
- 10:15 – 11:45 **Potrebe i očekivanja žrtava i tranziciona pravda u očima žene**
Nora Ahmetaj, Koalicija za REKOM
- Moralna, materijalna i zakonska podrška
Tranziciona pravda i glas žrtava
- Diskusija učesnika
- 11:45 – 12:00 **Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti**
Gazmir Raci, Pro Peace Platform
- 12:00 – 12:15 Pauza
- 12:15 – 13:00 **Predstavljanje inicijative za osnivanje REKOM**
- **Cilj i tok konsultacija**
 - **Zašto REKOM?**
- Nora Ahmetaj**, Koalicija za REKOM
Suzana Kunac, "BABE", Zagreb
Diskusija učesnika

13:00 – 14:00 **Prikazivanje filma *Suočavanje sa istinom: Komisije za istinu i društva u tranziciji***

Diskusija učesnika
Nora Ahmetaj, Koalicija za REKOM

14:00 – 15:00 **Zaključne reči: Komentari i predlozi**

Evaluacija i preporuke
Shukrije Gashi, Partners Kosova

15:00 Ručak

Učesnici

1	Atifete Demaj	NVO, Mi smo deo sveta,
2	Adelina Berisha	Mreža žena Kosova, Priština
3	Klevis Vagori	Centar za rodna istraživanja, Priština
4	Belgijzare Muharremi	NVO Otvorena vrata, Priština
5	Bekim Blakaj	Fond za humanitarno pravo
6	Eli Krasniqi	Sociolog
7	Fahrije Elezi	Handikos, Priština
8	Flutura Xharra	NVO, Norma, Priština
9	Flurije Aliu	NVO, Majke glave porodice, Mitrovica
10	Gjylfidane Morina	Udruženje domaćica Kosova, Peć
11	Nuriye Ferati Priština	Udruženje za zaštitu žrtava i borbu protiv trgovine ljudima,
12	Nerimane Gërguri	Član porodice žrtava, Vučitrn
13	Sakibe Doli - Dobruna	NVO, Sigurni dom, Đakovica
14	Sevdie Bunjaku	NVO, Kalabria, Priština
15	Suzana Berisha	NVO, Nada i Dom za decu, Priština
16	Tahire Gashi	NVO, Zana, Klina
17	Valbona Çitaku	NVO, Nada i Dom za decu, Priština
18	Veprora Shehu	NVO, Medica, Đakovica
19	Lize Marku	NVO, Indira, Klina
20	Lale Grabanica	NVO, Elena Gjika, Peć
21	Lumnije Grajcevcu	NVO, Aureola, Obiliq
22	Abdullah Ferizi	Forum Ziviler Friedensdienst, Priština
23	Sarah Maliqi	Inicijativa mladih za ljudska prava, Priština
24	Valdete Idrizi	Community Building Mitrovica, Mitrovica

Uvodničari/Organizatori

25	Shukrije Gashi	Partners Kosova
26	Nora Ahmetaj	Fond za Humanitarno Pravo
27	Gazmir Raci	Pro Peace Platform

28	Suzana Kunac	"BABE" Koalicioni KOMRA
29	Mentor Rushti	Partners Kosova
30	Florent Hajrizi	Partners Kosova
31	Besarta Vasija	Fond za Humanitarno Pravo, Kosovo
32	Selvie Rashani	Partners Kosova
33	Hilmije Ramavaja	Partners Kosova

Posmatrači

34	Ana di Lellio	KIJAC
35	Justine Caccamo	Partners Kosova
36	Vasti Cedeno	Partners Kosova
37	Tilde Bergeren	Swedish Helsinki Comitee
38	Ivan Kuzminovic	Swedish Helsinki Comitee
39	Ani Sarkisan	Fond za Humanitarno Pravo, Kosovo

Otvorenje skupa

Transkript

Uvodničarka: Shukrije Gashi

Shukrije Gashi: Prvo, poštovani učesnici, zaista mi je žao što još uvek veliki broj žena koje su potvrdile da će doći danas nije došao, ali izgleda da je danas problem loše vreme koje preovlađuje na Kosovu tako da se ja nadam da će one svakog trenutka doći. Želim da se zahvalim svima vama koji ste došli danas ovde i što ste ovime izrazile svoju zainteresovanost da učestvujete na konsultacijama sa ženskim organizacijama u vezi sa osnivanjem Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica u vezi sa ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji –REKOM. Kao što smo razgovarali na poslednjem sastanku mreže u vezi sa ovim pitanjem, možemo reći da su sve članice mreže iz ženskih organizacija iznele da one imaju zaista veliku zainteresovanost da učestvuju na ovakvim konsultacijama zbog toga što su ove konsultacije od primarnog značaja i zato što uključuju celokupno društvo, odnosno one grupe koje su bile više pogodjene ratom u bivšoj Jugoslaviji, poslednjim ratom iz 1999. godine i dalje. Svi smo svesni da u ovakvim okolnostima u kojima se posleratna društva suočavaju sa velikim brojem problema, jedno od osetljivih i teških pitanja za rešavanje jeste status žrtava iz svih kategorija i ovo je jedno pitanje koje je teško pogodilo takođe i Kosovo i kosovsko stanovništvo, sve zajednice na Kosovu. Na svu sreću, civilno društvo na Kosovu, posebno žene, su uvek poklanjale veliku pažnju i veliko poštovanje svim procesima društvenog razvoja uključujući i bavljenje samim posledicama rata. Mi smo svesne da u ovim velikim društvenim poduhvatima teška sudbina i nesreća jeste pala na pleća i žena na Kosovu. Sve vreme su se žene suočavale sa svim ovim teškim događajima. Stoga je i organizacija Partners Kosova u saradnji sa Fondom za humanitarno pravo, sa CBM-om i svim drugima koji podržavaju Regionalnu komisiju, smatrala da je dobro da saradjujemo na organizovanju ovakvih konsultacija koje će biti veoma značajne i koje će doprineti rasvetljavanju sudbine žrtava, osnivanju jedne Regionalne komisije čiji je cilj, pre svega da jednostavno prikupi podatke u vezi sa ratnim zločinima u svim zemljama bivše Jugoslavije i u državi Kosovo kako bi se rasvetlila sudbina svih kategorija, svih žrtava, posebno naglašavajući ovom prilikom žene, devojke, neveste, sve one koje su možda

silovane i koje su možda nastradale, kao i sve druge kategorije, a to su ratni veterani, udruženja nestalih lica, njihove porodice, a sve ovo kako bi se ispunila pravda, obezbeđujući mnogo šta za njih. Počevši od njihovog imenovanja imenom i prezimenom kako žrtve ne bi ostale samo brojke, što je nastavljeno, nažalost, do današnjeg dana. Zatim, mi želimo da obezbedimo društvenu, socijalnu, zdravstvenu i materijalnu podršku za sve njih, želimo da obezbedimo jednu platformu koja će pružiti mogućnost da se čuje glas svih pogođenih grupa na isti način. Želimo da obezbedimo zakonodavstvo koje će ih štititi u svim aspektima koje sam upravo pomenula u zavisnosti od mogućnosti kako bi se ovim žrtvama na jedan zakoniti način obezbedila socijalna, zdravstvena i materijalna pomoć. Naravno, u ovakvim poduhvatima posleratna društva ne mogu imati jedan uravnotežen pristup, ali pokušavaju da učine sve što je u njihovoj moći. Pre nego što počnem sa mojom prezentacijom, ja ću predstaviti učesnice u panelu i nakon toga ćemo nastaviti sa vašim predstavljanjem pojedinačno kako bi naš razgovor bio vođen na odgovarajući način. Pored mene na ovom panelu nalaze se podržavaoci REKOM-a koji su takođe obavili jedan ogroman posao. Ja ću ih predstaviti redom: gospodjica Suzana Kunac koja dolazi iz jedne hrvatske organizacije BABE i ona je podržavalac koalicije REKOM. Sa druge strane mi je gospođica Nora Ahmetaj koja takođe zastupa REKOM i koja će, zajedno sa gospođicom Kunac, održati jednu prezentaciju. Takođe, među članovima panela nalazi se i gospođica Valdete Idrizi koja predstavlja organizaciju CBM i ona je takođe predstavnicica konsultacijskog veća, i Gazmir Raci, koji je takođe član panela u današnjoj prezentaciji REKOM-a. U nastavku, dajem reč vama kako bi ste se predstavile jedna po jedna. Onda ćemo početi od Besarte kako bi smo upoznali jedni druge.

Besarta Vasija: Dobar dan, pozdravljam sve, hvala vam puno što ste došli. Ja sam Besarta Vasija iz Fonda za humanitarno pravo na Kosovu. Ja sam koordinatorka za Kosovo koalicije za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji.

Sevdie Bunjaku: Ja sam Sevdie Bunjaku, dolazim iz nevladine organizacije Kalabria, iz Prištine.

Belgjyzare Muharremi: Ja sam Belgjyzare Muharremi, iz nvo Otvorena vrata.

Veprora Shehu: Ja sam Veprora Shehu, podržavam organizaciju Medica na Kosovu koja pruža ženama zdravstvene i druge usluge. Posebno se usresređujemo na žene koje su bile žrtve silovanja tokom rata.

Klevis Vagori: Ja sam Klevis Vagori i predstavljam Centar za rodna istraživanja u Prištini.

Lumnije Grajqevci: Zastupam žensku organizaciju Aurora.

Nerimane Gërguri: Pozdrav svima, ja sam Nerimane Gërguri, ja radim pri Američkoj ambasadi u Prištini. Danas sam ovde kao član porodice, pošto sam jedna od majki koje su tokom rata izgubile supruga i brata.

Sakibe Doli: Veoma mi je teško da se nakon nje predstavim. Sakibe Doli, predstavljam Sigurnu kuću koja je prihatalište za žrtve nasilja u porodici.

Suzana Berisha: Ja sam Suzana Berisha, SDSF.

Flutura Xharra: Flutura Xharra, udruženje Norma, Priština.

Ana Di Lellio: Ana Di Lellio, KIJAC

Tahire Gashi: Pozdrav svima, Tahire Gashi, udruženje Zana iz Kline koje promoviše i štiti ljudska prava i daje prednost pravima žena.

Lize Marku: Lize Marku, udruženje Indira, opština Klina.

Fahrije Elezi: Fahrije Elezi, Hendikos-Kosovo. Ja sam pomoćnica za grupu žena koje se bave licima sa posebnim potrebama.

Gjylfidane Morina: Ja sam Gjylfidane Morina, Udruženje domaćica Kosova iz Peći.

Flurie Aliu: Flurie Aliu, Mitrovica, koordinator projekta "Majke glave porodice", i moj suprug je nestao tokom rata.

Nurije Ferati: Pozdrav, ja sam Nurije Ferati, predstavljam Udruženje za zaštitu žrtava i borbu protiv trgovine ljudskim bićima.

Ivan Kuzmanović: Ja sam Ivan Kuzmanović, Helsinški komitet za zaštitu ljudskih prava, Srbija.
Abdullah Ferizi: Abdullah Ferizi, ZFD Kosovo.

Justine Caccamo: Justine Caccamo, Partners Kosova, stažista.

Vasti Cedeno: Vasti Cedeno, Partners Kosova, stažista.

Potrebe i očekivanja žrtava i društva, tranziciona pravda u očima žena

Govornica: Shukrije Gashi

Shukrije Gashi: Želim da se zahvalim svima. Takođe želim da se zahvalim osoblju organizacije Partners Kosova a to su Hilmije Ramavaja koja vodi program za obuku i Selvie Rashani koja vodi program za inicijative domaće uprave, Mentor Rushiti, službenik za finansije, Florent Hajrizi, vođa programa za posredovanje, Besarta Vasija koja je koordinatorka ovog programa, kao i svim drugima, uključujući i prevodioce koji imaju ogroman posao danas kao i sve one koji su obezbedili logistiku i sve drugo, znači ozvučenje i tako dalje. Mi ćemo nastaviti sa tokom konsultacija. Ja verujem da će u međuvremenu doći i predstavnice drugih organizacija pošto je ovakvo konsultovanje veoma značajno. Posebno, kao što sam rekla i ranije, ove konsultacije se organizuju za žene koje na Kosovu predstavljaju više od 50 procenata stanovništva. Bilo bi veoma loše da žene ne učestvuju u ovakvim događajima upravo zbog činjenice da je žena bila trostruko napadnuta u svim svojim pokušajima, posebno tokom rata. Žena je bila napadnuta kao majka, kao ona koja brine o porodici, o kući, i kao supruge, ali i kao aktivistkinja. Stoga smatram da ovakvi skupovi i ovakve konsultacije imaju zaista veliki značaj. Veoma često tokom učešća na konsultacijama koje su organizovane u celoj bivšoj Jugoslaviji postajala su neslaganja, sukobi ali i pružanje podrške i svo ovo ustručavanje u smislu da li treba učestvovati ili ne treba

učestvovati, jer sam ja rešila da treba da učestvujem pošto neko treba da počne ceo ovaj proces. Ovime ne želim da kažem da na Kosovu nismo videli ovakve napore. Na Kosovu su ovakvi napori postojali, kod nekoga su ovakvi napori postojali više, kod nekoga manje ali svi mi znamo da je Kosovo u ovoj sferi imalo i ima svoje specifičnosti i nije bilo toliko jednostavno raditi pod uticajem ili pod upravom tri različite vlade, ja govorim o međunarodnim vladama i o lokalnim vladama. Da građansko društvo na odgovarajući način preuzme svoju ulogu, i oni koji će predvoditi različite inicijative kao što je ova koja podrazumeva suočavanje sa prošlošću, koja podrazumeva pokušaj da se izleči prošlost i da jedna prošlost koja u sebi nosi puno bola, sećanja, bolnih sećanja i koja je ostavila puno rana i smrti među pripadnicima različitih zajednica, znači da ona ponovo bude ostavljena na teret narednim pokolenjima. Ja mislim da ovo ne bi bilo u redu. Stoga sam odlučila, zajedno sa svim članovima panela ovde i sa mnogim drugim podržavaocima koji nisu prisutni ili prisutne da se pridruže ovoj inicijativi u kojoj postoji prostor za različita razmišljanja. U ovom pokušaju postojala su neslaganja oko toga da li bi komisija trebalo da bude osnovana na nacionalnom ili na regionalnom nivou i naravno da put nije zatvoren, ovaj put je otvoren. Kosovo je u ovom trenutku na svu sreću nezavisna država i svi znamo da svugde one grupe koje se najviše napadaju imaju pravo, njihovo je legitimno pravo da traže da upravljaju ovakvim procesima. Upravo zbog toga ovo je samo jedna mogućnost dobre volje kako bi smo otpočeli sa nečim ili sa jednom inicijativom koja je pre svega suštinska i koja ima za svoj cilj, pre svega, da se osnuje jedna komisija koja će raditi sa različitim vladama ili izvršiti pritisak na različite vlade kako bi se ispunila pravda za sve grupe koje su pogođene ovim ratovima. Međutim, mi znamo da kako bi se realizovala ovakva inicijativa, ovo jeste jedan proces koji zahteva puno napora i puno truda. Ja neću govoriti o osnivanju komisije pošto postoje druge članice panela koje će govoriti o ovom pitanju, ali ću ja više govoriti o temi koju smo mi nazvali "Potrebe i očekivanja žrtava i društva, tranziciona pravda u očima žena". Kao što sam rekla i ranije, potrebe žrtava su mnogostruke, počevši od jednostavnog nepružanja te društvene podrške, zatim socijalne, duševne, materijalne i svih drugih vidova podrške. Ja, posebno u ovom slučaju, se oslanjam na situaciju na Kosovu gde se kosovsko društvo suočilo, pored ostalog, i sa mnogostrukim teškoćama upravo zbog činjenice da Kosovo predstavlja jednu novu državu koja se nalazi u fazi izgradnje i kada uzmemo put koji je Kosovo odabralo za svoje osnivanje, ono je moralo da se suoči i sa različitim stvarima koje su mu nametnute od strane međunarodne zajednice, koje su istovremeno ne samo predstavljale prednost već i poteškoću upravo zbog toga što znamo da je Kosovo godinama bilo pod teškom okupacijom, posebno ukoliko uzmemo poslednjih 10 godina pre rata gde je veoma veliki ili značajan deo kosovskog društva ostao izvan državnih institucija i naravno, u tom sučeljavanju je izgubljena i ta radna navika, ali takođe i znanje i iskustvo. Stoga kako bi se odmah prilagodilo zakonodavstvo koje je došlo iz različitih zemalja, znači, ovo je bio jedan težak zadatak. Ali kao što sam rekla ranije, na svu sreću, civilno društvo i pre rata, ali i sada na Kosovu je bilo veoma organizovano i nije nikada nedostajalo angažovanje civilnog društva. Upravo imajući u vidu ovaj proces koji je veoma težak, po svemu sudeći, ponovo civilno društvo predstavlja to koje preuzima vodeću ulogu u ovim procesima, znajući da je ovo jedna sveta misija koja podrazumeva rad sa najpogođenijim grupama u našem društvu nakon rata i upravo zbog toga mi treba da učinimo sve što je u našoj moći da se pridružimo jednoj ovakvoj inicijativi i da pronađemo prostor da saslušamo, pre svega, šta imaju da kažu sve žrtve, znači žrtve iz svih kategorija, a u ovom slučaju ja posebno govorim o ženi, pošto su ove današnje konsultacije u mnogo većoj meri posvećene ženama. Mi sve znamo, da je broj žena koje su imale teške posledice u ratu i puno je govoreno o svemu ovome, ali možda nije uvek govoreno tamo gde je mogao imati pristup najveći deo stanovništva i zemalja sa uticajem, kada govorimo o ovim pitanjima i forumima koji

su pozvani da štite i da ispune pravdu. Upravo iz tog razloga mi smo smatrali da danas nije kasno i sutra nije kasno. Bolje je govoriti ikada nego nikada. Pored ovoga što sam rekla ja želim da naglasim da pre svega treba da stvorimo jednu platformu u kojoj će sve žrtve imati mogućnosti da govore glasno o svim potrebama, dakle o svim svojim potrebama kao o žrtvama. Kao što sam rekla ranije ove žrtve moraju pre svega da pronađu javnu zahvalnost ili treba da dobiju javnu zahvalnost i treba da im bude priznat status žrtve. Treba da bude prihvatljivi ovaj njihov status žrtve u društvu, kako bi one jasno govorile o svim materijalnim, moralnim, duševnim potrebama, pošto se do sada nešto ovakvog tipa nije desilo. Postojale su individualne inicijative kod istih, međutim sve ove inicijative bile su samo simboličkog karaktera. Ovo ne znači da mi ne možemo da učinimo više. Jedna mogućnost da se pruži ova pomoć ili ovakav vid podrške za žrtve jeste i osnivanje jedne ovakve komisije, koja, kao što sam rekla ranije na samom početku, jeste komisija na regionalnom nivou upravo zato što je inicijativa za osnivanje ove komisije preduzeta na regionalnom nivou. Međutim, ja smatram da u ovakvim okolnostima mi treba da imamo prostor za sve i ne treba da se plašimo naših suparnika ili onih koji se ne slažu sa ovakvim inicijativama. Tamo gde postoje neslaganja postoji i mogućnost za stvaranje novih ideja. Pošto rat koji se desio u bivšoj Jugoslaviji ima i imao je svoje specifičnosti, upravo iz tog razloga u ovakvim konsultacijama mi treba da pružimo odgovarajući prostor i mogućnost pristupa svima. Do sada, ja mogu slobodno da kažem da jedan veliki deo kosovskog društva jeste podržavao ovu inicijativu i zaista je dobro učinio tim činom. Ukoliko ništa drugo, onda ovo barem predstavlja jednu dodatnu mogućnost da se shvati šta je tranzicija pravda, šta pruža tranziciona pravda. Šta pruža koalicija za REKOM? Obuke, zatim forme razmene informacija, posvećenost da se da ime žrtvama, zatim posvećenost da se jednostavno uspostavi zakonodavstvo za sve kategorije koje su najviše napadnute ratom. Zatim, podizanje svesti društva u svim mestima ili zemljama bivše Jugoslavije oko ovako značajnog pitanja. Kada se i ukoliko se ovo ne desi, ovo će biti razlog da se u neposrednoj budućnosti jave možda novi konflikti ili da dođe do destabilizacije zemalja i društava pojedinačno. Potrebe su velike. Do sada, više od 17. 000 žrtava u bivšoj Jugoslaviji, imamo 17. 000 lica koja se i dalje vode kao nestala, na Kosovu imamo 1. 900 nestalih lica i imamo više od 400 posmrtnih ostataka koji se nalaze u mrtvačnici prištinske bolnice, a u vezi kojih još uvek nije učinjeno sve što bi moglo kako bi se znalo kome pripadaju ovi posmrtni ostaci. Sve ovo predstavlja veliki teret za društvo i što se tiče svega ovoga mi treba da uradimo puno, kako bi omogućili da imamo jedan ljudski pristup prema onima koji su pali, ali takođe i prema porodicama palih pojedinačno. Stoga ja smatram da su ovakve inicijative neophodne, one zaista čine puno toga za društvo i ne bi trebali imati rezerve prema inicijativama ovakvog tipa. Zašto je značajno da imamo međuregionalnu saradnju? Postoji i svrsishodnost svega ovoga. Mi znamo da su tela žrtava preneti sa jednog mesta na drugo od strane onih koji su počinili te zločine sa ciljem da se tragovi utru ili da nestanu. Dakle, u pronalaženju ili u otkrivanju svih ovih činjenica biće skoro nemoguće učiniti bilo šta ukoliko ne bude postojala regionalna saradnja. Na poslednjim konsultacijama koje smo održali na Kosovu pre određenog vremena, sa nama je bio predstavnik iz Bijeljine, iz Bosne i Hercegovine, koji je rekao da je nedavno u Bosni otkriveno da se tamo desio jedan masakr 55 Albanaca koji su se nalazili u Bosni i njihovi ostaci, ili njihova tela, su preneti u Tetovo u Makedoniji. Ovo predstavlja samo jedan primer koji dovoljno govori koliko je neophodna ova međusobna saradnja. U celom ovom procesu, biće nemoguće da se na odgovarajući način pozabavimo svim ovim kategorijama ukoliko svedočenjem oko ovih događaja, oko ovih ubistava, ispustimo jednu od veoma značajnih kategorija a to je kategorija ratnih veterana. U ovome se ne treba ustručavati, svedočenje predstavlja podizanje svesti na jednom najvišem nivou zato što pruža mogućnost da svi oni koji su uključeni u ove različite konfrontacije a koji znaju razlog zašto, oni su bili na različitim funkcijama, neko je bio taj koji je

zastupao odbranu, a neko okupaciju. Znači, u određenom vremenskom trenutku kada budu prihvatili da svedoče oni će shvatiti koliko je sve ovo bitno kako bi se potpomogli ovakvi procesi. I naravno, prihvatanje obaveze za svedočenje uključuje u sebi ne samo povećanu svest za izražavanje morala i dobru volju da se pomogne društvu, već će podrazumevati i pretpostavku da će u budućnosti tokom suđenja oni možda moći da dobiju i oprostaj. Sve ovo je veoma važno i mi smo sve svesne da posebno žene, majke, sestre, aktivistkinje, predstavnice civilnog društva i takođe domaćice, imaju jedan poseban značaj u doprinošenju ovom procesu zato što će u bliskoj budućnosti ponovo najveći teret vremena pasti na pleća žena. Dakle, žene su te koje iskrenošću vuku ove procese unapred, ili ih guraju unapred, i nikada nije nedostajao njihov glas u ovom procesu. Mi svi znamo da je broj žrtava veliki, kao što sam pomenula, na primer, na Kosovu imamo više od 14. 000 žrtava, i naravno, u posleratnim društvima gde postoje mnogostruki problemi i gde vlade ponekada nemaju dovoljno iskustvo da dobro definišu koji su to njihovi prioriteti, postojaće i najstojanja da se sve ove grupe odgovarajuće tretiraju, međutim, postoji mogućnost da svi oni koji su pogođeni, ovime ne dobiju zasluženu pomoć u oblicima koje sam ja pomenula, ali ovo je jedno pitanje koje ostaje da bude rešeno u budućnosti kao i to šta će, koliko i na kom nivou biti urađeno. Sve to leži na civilnom društvu koje predstavlja predvodnika ovog procesa i civilno društvo treba da bude mnogo više angažovano, treba da bude glasnije i treba da izvrši mnogo veći pritisak na domaće vlade, znači vladu na Kosovu i u svim drugim zemljama kako bi smo u bliskoj budućnosti pružili prioritet ovako značajnoj oblasti oko koje će postojati zakon i zakonom definisana podrška za žrtve rata. Postojaće i socijalna podrška, socijalna pomoć, i moralna pomoć, stvoriće se radna mesta za sve one koji su pogođeni svim ovim. Znači, ono što ostaje, jeste da se nadamo. Znamo da snaga ili moć veoma često ostaju na strani jačeg, u ovakvim procesima neko neće biti tretiran na odgovarajući način i ovo su one grupe koje primaju socijalnu pomoć a koje i dan danas nisu predmet brige društva, vlade i svih nas. Na kraju moje prezentacije želim da kažem da je to to, verovatno je ostalo još mnogo toga što ja nisam uspela da kažem, ali zbog toga što treba da ispoštujemo predviđeno vreme za ovo, ja ću sada završiti ovde, a što se tiče pitanja, komentara - vi ste ti koji ste dobrodošli da iznesete sve ono što želite. Ovo je jedna otvorena mogućnost i dobrodošli ste da se javite i iznesete svoje pitanje ili komentare. Hvala.

Veprora Shehu: Veprora Shehu, Medica Kosova. Čestitam na ovoj inicijativi, to je jedna inicijativa koja se zaista nadovezuje i pogađa sve nas koje radimo u oblasti žrtava rata. Tokom Šukrijine prezentacije ja sam razmišljala o vremenu razgovora o političkom statusu Kosova onda kada su Beograd i Priština govorili navodno da se počelo sa tehničkim pitanjima a zapravo se radilo o utvrđivanju konačnog statusa Kosova i od tog vremena mi, možda kao civilno društvo, smo trebali pripremiti jednu platformu jer mi se svidelo ono što je rekla Shukrija da moramo izgraditi jednu platformu gde će biti ugrađene sve potrebe i adresirane potrebe svih žrtava i način rešavanja istih ali takođe i interesnih strana i lica, institucija koje preuzimaju na sebe rešavanje ovih potreba. I umesto da se stvarno razgovara o tim očekivanjima žrtava, nadoknadi štete i nizu drugih suštinskih pitanja po građane Kosova, zaista je učinjen jedan proces a nije bilo potrebe da se to uradi. Dok je ovaj status rešen uz međunarodnu podršku, meni je drago da se definitivno rešilo pitanje statusa, ali mislim da se mi svakako moramo usresrediti neposredno na ispunjavanje potreba žrtava da zaista ovaj status pruža zadovoljstvo i građanima Kosova da zaista uživaju tu njihovu državu. Ja sam htela da se usresredim, budući da podržavamo žrtve rata i imamo i žene koje su nestale, postoji u Đakovici udruženje majki "Pozivi majki" koje se bavi ovim pitanjem. Imamo puno žena koje su izgubile njihove sinove, supruge i bile svedoci masakriranja njihovih članova porodica, veoma užasnih događaja. Podržavamo i žene koje su

doživele silovanje u toku rata. Mi smo kao organizacija od 2006. godine počeli sa modifikacijom odnosno dopunom postojećeg zakona o ratnim veteranima, o civilnim žrtvama rata i zatražili da se i ove žene tretiraju kao civilne žrtve rata, što je u Bosni učinjeno. Medica Zenica u Bosni je pokrenula jednu kampanju još pre dve godine i reći da su odmah nakon rata tamo počeli sa takvim inicijativama, posebno sa fokusiranjem na žrtve koje su doživljavale silovanja u toku rata. I nakon pet ili šest godina od nastanka konačno su uspele da unesu u zakon te žene i taj zakon je počeo da se primenjuje. Znači, te žene i devojke dobijaju pomoć, materijalnu pomoć u vidu penzija od strane države i imaju određene beneficije u odnosu na zdravstvenu negu, obrazovanje i prednosti prilikom zapošljavanja. Mi smo pokrenuli jednu takvu inicijativu uz podršku UNIFEM-a, kancelarije na Kosovu, i uz podršku kancelarije ombudsmana, međutim, uspevali smo da predložimo potrebne amandmane, ali uvek naša vlada i zakonodavno telo su bili uz prioritet donošenja zakona iz Ahtisarijevog paketa, pa je ovo pitanje ostalo po strani. Sada u diskusiji sa ženama iz parlamenta koje su preuzele ovo pitanje na sebe, da vode napred ovo pitanje u parlamentu, gde ima određenih prioriteta. U svakom slučaju, ovo pitanje je u proceduri i rekla bih ipak da je dobro da i kroz ovu koaliciju, da se ovo pitanje gura napred. Mi smo već predali i amandmani su gotovi, čula sam od strane određenih poslanica Skupštine Kosova da je ovaj dokument izašao iz fioka ministra za socijalna pitanja i da će se procesuirati u zakonski sektor, kako bi se ovaj zakon dopunio podzakonskim aktima. Imam puno što-šta oko misije o istini ali ja ću čekati kad dođu te tačke, komisija i tranziciona pravda.

Shukrije Gashi: Samo sam htela još nešto dodati. Još jedna značajna komponenta, koja mi je izmakla i nisam je, čini mi se naglasila, jeste pitanje izgradnje memorijala za sve pale, za sve grupe žrtava. Bilo je i onih koji su nastradali u raznim oblicima i ono što do sada nije učinjeno, to je jedno priznanje, javno prihvatanje i priznanje sudbine svih žrtava i tom pitanju moramo posvetiti odgovarajuću pažnju.

Veprora Shehu: Kada smo kod priznanja i inicijative žrtava, zaista da imaju taj ponos preživljavanja što je značajno, znači, moramo ispoštovati onu snagu njihovog preživljavanja i da potvrdimo ono što ste vi rekli Shukrije. Mi, posebno naše žrtve, žene sa kojima mi radimo su se veoma dobro osećale kada je osnivač naše organizacije iz Nemačke, gospođa Monika Alcer dobila alternativnu Nobelovu nagradu za mir u Švedskoj krajem prošle godine i zaista time i mi kao aktivistkinje ali i žrtve, žene sa kojima radimo su to doživele kao priznavanje njihovih bolova, a mi kao priznavanje naših doprinosa u podršci ovih žena. Dakle, dobro je imati takvih inicijativa.

Shukrije Gashi: Izvolite, Unios. Gde su žene, gde su druge žene?

Sakibe Doli: Sakibe Doli iz Đakovice. Takvih inicijativa je bilo. Možda su ostale u okviru lokalnih i zato se nije ostvarivalo ono što se očekivalo jer znamo da i dalje imamo nestalih, zatim posmrtni ostaci. Mislim da je ovo jedna inicijativa najvišeg nivoa i nadam se da ćete vi iznaći oblike, ali ja postavljam pitanje kako će te vi širiti vašu delatnost po lokalnu, budući da se radi o regionalnom organizovanju za uključivanje svih potrebnih ljudi, jer mi znamo da i u najudaljenijim selima ima ljudi koji imaju nestalih, izgubljenih i nemaju pristupa ovome. Kako i na koji način će se organizovanje obaviti? Hvala.

Shukrije Gashi: Pitanje je veoma umesno. Naravno da ćete kasnije dobiti odgovor. Mi ćemo nastojati da ispoštujemo minutažu, da ne izlazimo izvan planiranog i naknadno ćete dobiti odgovor. Hvala.

Nerimane Gërguri: Ja sam član porodice žrtava. Htela bih znati nešto više o zakonskom aspektu. Koji je nivo svesti žena o zakonskoj pomoći koja im pripada i šta se u tom pogledu preduzima. Dakle, zakonska platforma. Imamo li određeni zakon koji ih podržava i da li je taj zakon isti za sve kategorije. Ja koliko znam postoje određene kategorije: ratni veterani, vojnici OVK i šta ja znam. Znači, postoje određene kategorije. Koje su beneficije koje pripadaju ovoj grupi, posebno grupi žena?

Shukrije Gashi: I na ovo pitanje ćete kasnije dobiti odgovor u delu kada će se prezentirati ta odgovarajuća pitanja jer se više poklapaju sa narednim prezentacijama. Hvala. Odgovor ćete svakako dobiti.

Eli Krasniqi: Ja sam Eli Krasniqi, sociolog. Možda ću i na moje pitanje dobiti odgovor u drugom delu, dakle posle pauze. U agendi vidim materijale o moralnoj i zakonskoj podršci glasu žrtava. Koliko sam slušala tebe Shuki, a i ranije sam te slušala, znači, za mene je to ponavljanje, veoma sam zainteresovana da znam da li je moguće utvrditi jedan oblik da razgovaramo sa onima koji su preživeli rat i da vidimo šta oni o tome misle, znači da se organizuje jedan susret gde će biti prisutni samo oni, bez drugih ljudi. Mi znamo, imali smo i drugih susreta i bili su oni koji su preživeli rat, udruženja nestalih, ali možda da to bude nešto specifičnije u smislu da se to prostire na celom Kosovu i da budu oblici organizovanja u obliku udruženja i organizacija i slično, jer, meni se čini da time ne obuhvatamo, ne uključujemo sve. Hvala.

Shukrije Gashi: Hvala Eli. Da, svakako. Takva mogućnost postoji. Zato je upravo dobro da svi zainteresovani koji se brinu o ovim kategorijama budu prisutni na takvim stolovima jer je to najneposrednija, najbliža mogućnost da se svi oni pozovu. U suprotnom, uz odsustvovanje na tim okruglim stolovima kao što je današnji slučaj kada nisu prisutne žene predstavnice raznih organizacija i nažalost i predstavnice značajnih institucija kao što je Odbor za zaštitu ljudskih prava, sve to čini da se takvi slučajevi ne razmatraju. Elementarni ljudski, moralni i obavezujući zahtev je obaveza društva da takvih nastojanja bude i da oni budu uključeni, da ne budu odsutni na takvim susretima. Ono što si ti predložila je moguće. Svako od nas, bilo kao predstavnik organizacije, bilo kao običan građanin ima moralnu i ljudsku obavezu i mora imati dobru volju da za takve kategorije uvek i u svako doba pruža mogućnosti da se oni čuju. Hvala.

Nora Ahmetaj: Eli, samo malo. Ja sam Nora Ahmetaj. Mi ćemo kasnije pojašnjavati sav proces kako je počeo. Ne samo konsultacija, budući da se radi o regionalnom procesu. Od jedne države kakva je bila Jugoslavija nastalo je sedam država i sama komisija će biti kompleksna, složena jer je prva komisija koja je regionalna a ne nacionalna. To ćemo kasnije pojašnjavati da ne bude konfuzija. Radićemo u toku celog dana, ali slobodno intervenišite kada imate nejasnoća da bi se dotakli i drugih tema. Proces konsultacija, ovo se naziva REKOM, znači regionalna komisija, međutim, proces konsultacija o tranzicionom pravu je počeo negde 2006. godine. Počeo je u Bosni i konkretno, počeo je proces konsultacija sa žrtvama rata i preživelim. Nastavilo se i civilno društvo je htelo opipati puls i videti šta misle žrtve rata, da li će biti osnova za formiranje jedne takve komisije ili ne. Znači, to se nastavilo u Hrvatskoj, zatim u Srbiji i u Crnoj Gori. U Crnoj Gori, krajem ili sredinom 2008. godine je nastala potreba za osnivanjem komisije i

defakto, komisija je formirana na četvrtom forumu, odnosno, koalicija je formirana. Koalicija organizacija je formirana krajem 2008. godine. Konsultacije, u čemu je suština konsultacija? Ove konsultacije se održavaju sa niz segmenata civilnog društva kao što je danas sa ženama, prošli put sa umetnicima i ti si bila prisutna, zatim sa preživelim i članovima porodica nestalih lica. Samim procesom tokom ovih konsultacija dobijamo informacije i sugestije ljudi i nastojimo da sve to razrađujemo. Jedna od takvih sugestija je ova tvoja današnja sugestija. Ima sugestija da i ratni veterani budu uključeni, da se čuje i njihov glas, i to nije isključeno. Ta mogućnost postoji. Predviđa se da se sa konsultacijama nastavi negde do 2010. godine i nakon toga, da ne prelazim iz teme u temu, kasnije ćemo objašnjavati prikupljanje potpisa. Da li će civilno društvo biti spremno da prikuplja potrebne potpise, predviđeno je negde oko milion potpisa od svih društava, odnosno iz svih zemalja bivše Jugoslavije. Civilno društvo će se uključiti da se to prosledi skupštinama. Šta će skupštine odlučiti to je nešto drugo. Nama prostaje da kao civilno društvo preporučujemo i da vidimo šta dalje. Dakle, Eli, konsultacije se nastavljaju i biće dotaknuti mnogi segmenti društva, jer deo društva su i ratni veterani i žrtve i preživeli i ova sugestija se može naknadno uzeti u obzir.

Valdete Idrizi: Shukrija, može li kratko? Budući da smo kod konsultacija, izvinjavam se, ja sam Valdete Idrizi, istovremeno član koalicione grupe u koaliciji REKOM. Budući da smo kod konsultacija, htela sam, možda ne jednu informaciju, ali jedna od potreba nevladinih organizacija, istovremeno i članova porodica je da se organizuju konsultacije i na lokalnom a ne samo na nacionalnom nivou. Ima organizacija iz raznih delova Kosova, raznih regiona. Recimo sutra, "Okolo vizije" organizuje konsultacije u Peći gde će učestvovati i članovi porodica iz tog regiona. Uključene su tri opštine i istovremeno i predstavnici institucija i ja ću lično biti tamo da pojašnjavam kako je do sada proces tekao. Ono što sam htela naglasiti, ovo je proces, ništa nije definisano i mislim da svaka od nas treba u tom pravcu da razmisli i da bilo koja i kakva sugestija, savet, dilema, strah ili bilo šta, dobro je da to iznosimo i da međusobno to delimo jer je ovo proces i mi smo one koje moramo predvoditi ovaj proces uvek ka ispunjavanju potreba žrtava jer je Shukrija ranija pomenula da je razlog samog osnivanja, odnosno, potrebe osnivanja ove komisije upravo to. Izvinite jer sam htela samo ukratko da to pojasnim.

Suzana Kunac: Ja bih isto samo kratak komentar na Elino pitanje. Dakle, mi smo nedavno, pre dva meseca imali konsultacije sa ženskim organizacijama u Hrvatskoj i ono što se pokazalo kao dobra praksa i možda je to nekakav dobar model da pre svakih konsultacija imamo pres konferenciju na kojoj govore upravo žrtve vezano za temu u kojoj se nalazimo. Dakle, ako su ovo nacionalne konsultacije vezano za žene i žene žrtve rata, sa nama smo mogli imati žrtve i mogli smo imati jedan deo gde bi tokom slušanja ovih žrtava imali i njihovo obraćanje javnosti. Dakle to je jedan model koji za sada u Hrvatskoj dobro funkcioniše i na lokalnom i na nacionalnom nivou i to bi bilo to što sam htela. To se može dodati kao prilog diskusiji za kasnije. Hvala.

Shukrije Gashi: Hvala Suzi. Izvolite.

Eli Krasniqi: Žao mi je ono što ću sada reći možda je posledica manjkavosti mojih informacija. Ali interesuje me aspekt metodologije. Šta se dešava nakon ovih konsultacija? Kako se tretiraju i uzimaju u obzir ove sugestije i kako se ugrađuju u sistem? Koja je opšta metodologija svega ovoga? Možda će odgovor na to dati Nora kada bude odgovorila, ali bilo bi dobro možda sada čuti jer možda je besmisleno bez prethodnog saznanja o potrebama.

Shukrije Gashi: Ovo je umesno pitanje. Jer, ono što je Nora rekla, naglasile su i Valdete i Suzi. Ovo je proces, sve sugestije koje dolaze sa svih zainteresovanih strana se uzimaju u obzir. Unose se i ugrađuju u metodologiju rada a to je analiza onoga što je rečeno sa svake strane i uvek se uzimaju u obzir sve osobenosti. Ovo je proces, proces koji ima smerove modeliranja i uvek se nastoji da se doprinosi ovom modeliranju. Znači, uobličavanje i nalaženje modela i metodologije koja će biti uravnotežena radi ugrađivanja svih predloga kako bi bilo pravilnog i neposrednog pristupa za sve. Znači radi se o procesu, a odgovor ćete dobiti kasnije. Toliko.

Valdete Idrizi: Samo da dopunim Šukriju. Rečeno je ranije da je veoma kompleksno, sve ove vlade i države koje su uključene, to čini proces još težim. I ja i Shukrija smo članice koordinacione grupe u okviru koalicije i mi se redovno sastajemo i razlog tome je da iz svih država iznosimo sve ove zabrinutosti i u pismenoj formi i sve se ovo snima kako reče i Besarta i ostalo što će se kasnije prevesti, sve se to objavljuje. Svi ovi glasovi, sve ove sugestije, sve se to objavljuje i sluša. Ali, rekoh i ranije, ima niz sugestija raznih oblika. Možda ljudi žele da ova komisija reši sudbinu svih nestalih, da popuni sve potrebe, ali to je nemoguće. Često puta ove potrebe, budući da se tamo susrećemo sa predstavnicima iz regiona, često puta su te potrebe slične ili iste. Htela sam reći da u koordinacionoj grupi gde ima predstavnika celog regiona, to je mesto gde mi manje-vise i kreiramo. Ja nisam predvidela da će biti potrebe da se organizuju zajednički susreti recimo sa umetnicima, apsolutno ne. Ja sam mislila da će biti potrebe da organizujemo susrete sa organizacijama koje se bave ljudskim pravima, sa organizacijama žena ili kao što je ova organizacija, nekakav most između Albanaca i Srba u Mitrovici, ali svako treba da odigra svoju ulogu. Ranije sam rekla da je proces dosta osteljiv, imamo glasove koji to snažno podržavaju ali imamo i glasova koji su možda zbunjeni šta je zapravo ova komisija i kakva će ova komisija biti, neće li možda to civilno društvo osnivati. Apsolutno nikada u istoriji civilno društvo nije moglo formirati komisiju nego je ovaj proces krenuo od civilnog društva i dobro je da svi ključni akteri i svako bude uključen u proces i da u skorijoj budućnosti, pred nama je vreme koliko dugačko toliko i kratko, rečeno je ranije ima prostora za konsultacije do kraja 2010. godine da bi dali određeni smer i da ovu metodologiju ostvarujemo na najbolji mogući način. Možda delim isto žaljenje sa Šukrijom da institucije, mada su podržavale Četvrti regionalni forum koji je otvorio predsednik, neki od vas su bili prisutni, ministarka je pravde je tu bila prisutna, ali ne uspevaju uvek da budu sa nama. Naše je da sve to iznosimo na papiru, da imamo sve transkripte i jednu obavezu da o svim detaljima ljude informišemo, o svim razvojjima. Time ne želim da kažem da ne žele da podržavaju jer zaista teško je utrkivati se i takmičiti se sa svim ovim problemima i nedaćama sa kojima se mi i kao društvo i kao vlada suočavamo ali mislim da svako od nas treba da saraduje i da budemo otvoreni da sve ovo iznosimo, sve ove sumnje, sve ove sugestije. Hvala.

Sakibe Doli: Cena ispunjavanja potreba koje ste pomenuli u vašem govoru, ja mislim da je ova cena velika. Mi na Kosovu imamo puno ovakvih slučajeva kojima su potrebni i zakonodavstvo i drugi vidovi pomoći, znači sve je to jedan proces koji će trajati i mene zanima još nešto. Ko je taj koji će sprovesti sve ovo? Ko će raditi na sprovođenju svih ovih metodologija, ko će raditi na ispunjavanju potreba i kakva je motivacija za ljude koji imaju različite interese? Oni su možda bili u ratu, oni su možda učestvovali u različitim događajima tako da se postavlja pitanje kakva je motivacija da oni govore otvoreno i da iznesu istinu.

Shukrije Gashi: Sakibe, hvala ti puno. Ovo je pravo pitanje. Rekla sam i ranije, mi ćemo odgovoriti na sva pitanja kasnije kako bi smo ispoštovali program, ali ja osećam moralnu obavezu da delimično odgovorim na ovo pitanje. Glavna motivacija jeste sama zabrinutost, sama briga svih onih koji su imali posledice od ovog rata i koji su morali da učestvuju u ovom ratu. Rat nije nešto što svako želi. Ovde govorimo o većini sa izuzetkom onih koji nisu imali nikakav drugi izbor. Znači, u ovom konkretnom slučaju govorimo o Kosovu. Mi svi znamo da najveći broj onih koji su uzeli oružje u ruke i otišli u rat to nisu učinili zato što su hteli, već zato što nisu imali nikakav drugi izbor. Znači, ovde govorim u prenesenom smislu. Dakle, u jednom periodu kada smo mi ove pokušaje ili nastojanja zvali odbranom naših pragova, tu je počelo sve. Uvećani su različiti vidovi pritiska od ubistava, silovanja, direktnih konfrontacija i naravno da su se ljudi zbili i ovo je trenutak kada je sve počelo. Mi smo imali hrabrost i ovi ljudi su imali hrabrost da se direktno sukobe pošto su imali veoma svetu misiju da oslobode svoju otadžbinu. Ja verujem da će isti ponovo znati koji je značaj toga da oni svedoče i koji je značaj ovog procesa. Dakle, oni sigurno neće biti ti koji ovo neće učiniti. Ja sam sigurna da upravo zbog svesti koju imaju, upravo o ovom procesu, oni će se angažovati u istom i to će biti njihova glavna motivacija.

Belgijzare Muharremi: Shukrija, htela sam da vam čestitam na ovoj inicijativi. Ovo je zaista jedan ogroman posao koji se vidi iz materijala. Hvala vam puno što ste nam kao i uvek dali materijale u pismenoj formi jer ovo ostaje kod nas i pomaže nam u radu na mnogim ovim pitanjima. Mislim da je veoma dobro što je organizovan ovaj skup, ali mislim da bi bilo još bolje kada bi mogli da obezbedimo veće prisustvo žrtava i njihovih porodica. To je sa jedne strane. Sa druge strane treba da vidimo i veće učešće nekoga iz Skupštine, iz relevantnih ministarstava, iz Skupštinskih odbora i njihovo učešće će uvek dovesti do izrade konkretnih dokumenata, do realizacije ovih dokumenata i realizacije preporuka koje će proizaći iz okruglih stolova kao što je ovaj, a koji će biti organizovani u budućnosti. Hvala.

Shukrije Gashi: Hvala puno Beti. Mi ćemo nastaviti sada sa sledećim delom našeg današnjeg programa, sa drugim članovima našeg panela. Sada ću dati reč Gazmiru Raciju. Molim vas, Gazmire, izvolite sa vašom prezentacijom.

Iskustva drugih: Komisije za utvrđivanje činjenica o zločinima iz prošlosti

Govornik: Gazmir Raci

Gazmir Raci: Hvala Shukrije. Pozdrav svima. Neke od vas me poznaju, neke ne poznaju. Ja sam Gazmir, dolazim iz Peći, ali sada živim u Prištini. Ja sam danas ovde u ime *Pro-peace Platform*, jedne mreže nevladinih organizacija koja se bavi izgradnjom mira na Kosovu i koja je počela sa svojim radom 2005. Ja ću danas govoriti pred vama u vezi sa iskustvom drugih u svetu u vezi sa osnivanjem ovih komisija. U skladu sa pravilom koje poštujemo u svim našim debatama, ja ću predstaviti iskustva iz različitih društava proizašlih iz oružanih konflikata i ratova i iskustva koja se odnose na pokušaje za utvrđivanje istine i za sprečavanje ponavljanja ovih zločina. Ja ću danas, takođe, govoriti o nekim komisijama za istinu i o njihovim karakteristikama tako da vas molim da ocenite koje od ovih iskustava iz različitih zemelja mogu da budu primenjena u našim okolnostima i koja iz iskustava drugih nisu prihvatljiva imajući u vidu našu kulturu i tradiciju. Komisije o kojima govorimo predstavljaju vansudske mehanizme koji pružaju pomoć i ispunjavaju potrebe žrtvama i članovima njihovih porodica kako bi se saznala istina i kako bi se ispunila pravda po padu ovih diktatura, po završetku ratova i oružanih konflikata. Komisija za utvrđivanje i kazivanje istine jeste jedan organ koji je uspostavljen od strane države kako bi se

rešili zločini koji su se dogodili u prošlosti. Ovu komisiju osniva, sankcioniše i ovlašćuje država koja takođe utvrđuje njen cilj rada, mandat i takođe na kraju utvrđuje da li će odobriti preporuku ove komisije ili ne. Država je odgovorna za ovu komisiju. Komisija nakon toga istražuje i potvrđuje činjenice u vezi sa počinjenim zločinima. Oni takođe mogu da potvrde i uzroke, ali moraju da potvrde i verifikuju posledice ovakvih činova, znači, broj žrtava kao i listu onih koji su odgovorni za činjenje tih zločina. Nakon toga, komisije predlažu programe za obeštećenje žrtava i članova porodica žrtava. Takođe, komisije predlažu i reformu institucija što je vrlo značajno. Govorimo o javnim institucijama koje su odgovorne u jednoj državi i za uklanjanje odgovornih lica sa relevantnih funkcija po ovim institucijama, po ovim javnim organima, koji su počinili prekršaje ljudskih prava. Na globalnom svetskom nivou do sada je osnovano otprilike 25 komisija i kaže se da su prve komisije započele sa funkcionisanjem od 1974-75, u trenutku kada se osetila potreba za osnivanjem ovih komisija, po završetku diktatorskih i drugih režima. Reći ću vam nešto više o nekima od ovih komisija koje su funkcionisale u prošlosti. Pod jedan, to je Nacionalna komisija za nestala lica u Argentini. Ja neću navesti svih 25, već šest. Prva je ova komisija za nestala lica u Argentini, zatim Nacionalna komisija za istinu i pomirenje u Čileu, Komisija za istinu i pomirenje koja je bila veoma značajna u Južnoj Africi, zatim u Sijera Leoneu i Peru. Imamo komisiju za priznanje i pomirenje u Istočnom Timoru. Osnovana je još jedna komisija između Istočnog Timora i Indonezije pošto znamo da su ove dve države bile u konfliktu jedna sa drugom, Komisija za ravnopravnost i pomirenje u Maroku i Komisija za razotkrivanje istine u Gvatemali. Sada ću reći kako se osnivaju i ko su ti koji osnivaju ove komisije. Komisije za istinu, shodno iskustvima koje sam prethodno pomenuo, osnivaju se od strane predsednika države posebnim dekretom za osnivanje ovih komisija. Nakon toga se one mogu osnivati od strane vlada relevantne države. Imamo komisije koje su osnovane uz pomoć međunarodne zajednice i još jedan značajan element jeste komisija koja je formirana posredstvom mirovnog sporazuma između dve države kao što su Indonezija i Istočni Timor gde su dva predsednika ovih zemalja odlučila da osnuju jednu zajedničku komisiju. Takođe ću pomenuti nekoliko komisija koje su osnovali predsednici država. Imamo slučajeve Ugande, Bolivije, Argentine, Zimbabvea, Čilea, Šri Lanke, Haitija, Nigerije i Perua. Komisija koja je osnovana od strane vlade postoji u Nepal, zatim imamo komisije koje su osnovane od strane oružanih grupa kao što je Afrički nacionalni kongres. Imamo i one koje su osnovane od strane parlamenata što zavisi od toga kako funkcionise ustavni sistem u jednoj zemlji i ukoliko parlament ima moć da to učini, onda ih parlament i osniva, to su Nemačka i Južna Afrika gde je parlament bio zadužen za osnivanje ove komisije. Zatim, imamo komisije koje su osnovane mirovnim sporazumima u kojima su posredovale Ujedinjene nacije, to su Salvador, Burundi, Gvatemala, Sijera Leone i Komisija za Istočni Timor koja je osnovana shodno naređenju SPGS-a, Sergio Di Mela u to vreme. Većina komisija je takođe uspostavljena od strane predsednika država koji su svojim predsedničkim dekretom postavili i članove ovih komisija. Oni su takođe utvrdili i mandat istih bez širih konsultacija sa predstavnicima političkih i parlamentarnih partija, sa NVO-ima i udruženjima žrtava i porodica žrtava. Prednost osnivanja ovih komisija od strane predsednika leži u činjenici vezanoj za efikasnost njihovog rada i brzini osnivanja ovog tela. Pošto se ovime ne dozvoljava političko mešanje u pitanje rada komisije, svrhe, ovlašćenja i metodologije. Znači, u slučaju da parlament osnuje komisiju onda tu počinje politička borba u smislu toga iz kog političkog subjekta će doći članovi ove komisije što može u veoma velikoj meri koštati u smislu gubitka vremena. U nekim slučajevima osnivanja komisija ovo je bilo predviđeno mirovnim sporazumom strana u sukobu, i na osnovu pregovora kao u slučaju Salvadora, Gvatemale, Sijera Leonea i Burundija. Neke manje komisije su osnivane od strane premijera kao što je slučaj u Nepal. Imamo takođe slučaj gde je MUP u Ekvadoru osnovao

jednu ovakvu komisiju ali imamo i pobunjeničke grupe. Kod ovakvih naoružanih pobunjeničkih grupa imamo slučaj u Africi gde je komisija istraživala zločine počinjene po vojnim kampovima i po kampovima za regrutovanje vojnika u egzilu. Ovo je jedini primer do sada da je jedna pobunjenička grupa uspostavila telo koje će razotkriti zločine koji su počinjeni od strane samih ovih vojnika. Rekli smo da ove komisije mogu da budu osnovane i od strane parlamenta. To je bio slučaj tri puta do sada, Nemačka, Južna Afrika, kao što smo rekli, ukoliko napravimo uporedbu sa Južnoafričkom komisijom, sve ostale su relativno nepoznate u poređenju sa njihovim rezultatima. Jedan od glavnih razloga velike moći koju je imala ta komisija je upravo činjenica da je ona osnovana upravo od strane parlamenta i da je izrada zakona o osnivanju ove komisije bila takva da je na nju potrošeno 300 sati diskusije u parlamentu Južnoafričke Republike. Osnivanje komisije od strane parlamenta pružilo je moć komisiji i pružilo joj mogućnost da ima široka ovlašćenja. Između ostalog, ova komisija ima pravo amnestije, pravo da sprovede program zaštite svedoka i pravo da zaplenjuje i pretražuje objekte, da zaplenjuje dokumentaciju, što nije bio slučaj sa komisijama pre toga. Neke od prvih većih komisija u kojima je angažovan veći broj ljudi, bile su Argentina i Čile. Ove komisije su imale negde oko 60 zaposlenih a Južnoafrička komisija je imala oko 300 zaposlenih u četiri kancelarije na terenu zajedno sa 17 članova komisije. Peruanska komisija je imala oko 800 ljudi koji su bili podeljeni po fiksnim i mobilnim timovima koji su radili u pet regionalnih kancelarija. Dakle, ranije je rečeno da je naš primer, primer bivše Jugoslavije totalno specifičan i drugačiji, pošto je u većini slučajeva formirana nacionalna komisija, imamo samo jednu međudržavnu komisiju između Istočnog Timora i Indonezije. Naš slučaj je specifičniji, neću da kažem *sui generis* jer se ovaj izraz mnogo koristi. Kasnije će nam Nora reći kako je predviđeno funkcionisanje ove regionalne komisije koja se uspostavlja za zemlje bivše Jugoslavije. Ovo je sve sa moje strane.

Eli Krasniqi: Mene zanima kakav je bio trenutak kad su osnovane ove komisije [u drugim državama]? Odmah nakon konflikta, ili koliko vremena nakon konflikta, da li je završen konflikt? Razlog zašto ja ovo pitam je jedan od izazova za osnivanje ove komisije ili koalicije uopšteno, jeste politička nestabilnost koja u ovom trenutku preovlađuje na Kosovu i problemi koji dolaze iz Srbije. Dakle, ovo su neki od izazova i na neki način možda predstavljaju povod za odupiranje nekih grupa, kada govorimo o radu ove koalicije. Eto, možda je ovo samo moje mišljenje, možda nije tačno, ali mene zanima koji su to drugi slučajevi po svetu ovih komisija i da li je konflikt zaista bio završen u smislu priznavanja političkog statusa jedne zemlje, kao što je slučaj Istočnog Timora i drugih zemalja. Da li ste uspeali da razumete moje pitanje?

Gazmir Raci: Kada govorimo o Istočnom Timoru ja sam rekao da je Istočni Timor odlučio da osnuje svoju unutrašnju komisiju upravo zbog problema koje je imao. Nakon toga, kada je završio sa radom, kada je ova komisija završila sa radom, tokom prisustva UN-a, dok Istočni Timor nije postao nova država, nakon toga kada je ova država dobila nezavisnost, nastala je potreba i između dva predsednika je postignut sporazum i ovo je veoma bitno jer su dva predsednika bez posredovanja odlučila da osnuju ovakvu konferenciju kako bi rešili svoje probleme. Možda Nora ili neko drugi može da doda još nešto. Možda je Bekim upućeniji u ovo pitanje.

Bekim Blakaj: Ja sam Bekim Blakaj iz Fonda za humanitarno pravo. Zapravo, Gazmir je ovo zaista dobro objasnio. Pored jedne komisije koja je osnovana od strane dve države sve druge komisije su nacionalne. Nije bilo slučajeva priznavanja ili nepriznavanja. Nije postojao slučaj sličan slučaju zemalja bivše Jugoslavije. U Južnoj Africi postojale su grupacije koje su morale

zajedno da sednu za jedan sto. Ne mora samo da bude nacionalna, kako bi došla do ovog priznanja. Možda u okviru zemlje mogu postojati grupacije koje su međuetničke ili sa različitim političkim interesima.

Postojali su slučajevi kada je komisija osnovana shodno jednom sporazumu o miru. Nije uopšte prolazilo dugo vreme od konflikta i odmah nakon je uspostavljena ova komisija. Zasigurno su postojali slučajevi kada inicijativa za osnivanje komisije preduzeta čak i od strane vojske koja je bila pobunjenička vojska u tom slučaju, dakle, iako u tom trenutku ta vojska nije bila prihvaćena od strane države ili bila priznata od strane države, ona je inicirala stvaranje ove komisije.

Shukrije Gashi: Ja sam samo htela nešto da dodam, a nakon toga da objasnimo. Kao što je istakao Gazmir, kasnije i Bekim, ja želim da razjasnim još nešto što se kasnije nadovezuje na ovo pitanje. Pitanje komisije i oblika komisije, kako će izgledati ta komisija, kako će funkcionisati, ko će biti njeni članovi još uvek predstavlja otvoreno pitanje. Znači ovo pitanje se nalazi u fazi razrade. Zato je REKOM uzeo u obzir sva moguća iskustva koja je uključio u svoje pismene materijale koji su vam na raspolaganju i REKOM još uvek sprovodi istraživanja i ulaže napore da pronađe formu ili oblik koji će uključiti sve strane. Mi ćemo probati da uključimo sve specifičnosti iz jedne zemlje u kako bi na uravnotežen način zastupali sve interese. Ovo je nešto što je iznošeno stalno i što nastavlja da se iznosi. Koliko će to biti tako u potpunosti zavisi od svih nas, od svih nas kao interesnih strana u jednoj ovakvoj inicijativi za osnivanje regionalne komisije. Ali, naravno, ovo pitanje najviše zavisi od odnosnih vlada naših zemalja. Dakle, kako će naše vlade da se dogovore kada govorimo o obliku ove komisije. Hvala.

Gazmir Raci: Ukoliko mogu nešto da dodam i kada govorimo o mandatu, na predlog naše koleginice iz Hrvatske, ja bih uzeo za primer Istočni Timor jer naša zemlja ima sličnosti sa Istočnim Timorom. Kada govorimo o mandatu komisije, komisija treba da ima jasan mandat i u kakvim okolnostima će raditi i kojim sektorima će raditi. Komisija za istinu u Istočnom Timoru je imala mandat da utvrdi okolnosti, uzroke, razloge i motive koji su doveli do povrede ili prekršaja ljudskih prava i sloboda a koji su nastali u okolnostima političkog sukoba u Istočnom Timoru. Oni su takođe utvrdili i vremenski period tokom koga će raditi ova komisija. Nora će nam reći nešto više i o ovom vremenskom periodu koji će važiti za Kosovo. U okviru mandata ulazi utvrđivanje modela zločina. Ja uvek govorim o Istočnom Timoru, zatim, postojanju planova za činjenje ovih zločina, zatim da se utvrdi da li su ovi zločini bili rezultat odluka državnih organa, političkih grupacija, vojnih grupacija, pokreta za slobodu ili drugih grupa, pojedinaca, zatim, da utvrdi ulogu unutrašnjeg faktora i međunarodnih faktora, političku odgovornost i sva druga odgovorna lica za počinjene zločine. Znači, ovo su samo neki od elemenata i ja verujem da ćete u međuvremenu ili kasnije dobiti i dodatne informacije, ali sve ovo postoji i u pismenoj formi, za svaku državu pojedinačno, kakav je bio mandat ovih komisija. Hvala.

Veprora Shehu: Veprora Shehu, "Medica Kosova". Ja se često javljam za reč ali mislim da sledeći put neću morati da se predstavljam, diktafon će prepoznati moj glas. Kada govorimo o komisijama za istinu, Gazmir je odlično predstavio konkretne slučajeve kada su ove komisije osnovane od strane predsednika i parlamenata i znao je pozitivnije iskustvo kada su komisije bile funkcionalnije kada su osnovane od strane parlamenata. Ono što mi se dopalo jeste, ponavljam u svojoj glavi, ono što mi nije bilo jasno jeste **mandat pružanja kompenzacije ili obeštećenja žrtvama. Mislim da je ovo značajan motiv**, Sakibe. Ja sad odgovaram Sakibe, **pored toga da se postigne jedna društvena pravda** i uopšteno, pravda. Ono što mene zanima jeste sledeće pošto

vidimo da koalicija bez vlade, po meni ne može da funkcioniše. Možda i u ovoj koaliciji treba da bude neko iz vlade jer sve ove potrebe će na kraju biti upućene vladi i na kraju će možda ovo otići na diskusiju između različitih vlada kao strana u konfliktu. Ono što mene zanima je to koliko su samostalne ove komisije jer ja pretpostavljam da se one finansiraju od strane vlade ukoliko se osnivaju od strane parlamenta ili predsednika kao institucije. Koliko su onda ove komisije nezavisne, samostalne u prikupljanju i predstavljanju činjenica? Ono što sam htela da pitam Shuki je već odgovorila ona je rekla da je ovo otvoreno pitanje ko će biti u ovoj komisiji. Mene je zanimalo ko će činiti ovu komisiju, bilo regionalno ili nacionalno. Kada govorimo o prirodi zločina ja sam pročitala, da kažem, ovaj materijal, posebno kada govorimo o komisijama za istinu i javno svedočenje kao jedan instrument za prikupljanje činjenica o počinjenim ratnim zločinima. Mi smo o ovome razgovarali na svim sastancima koji su održani van Kosova kada smo razgovarale posebno o žrtvama seksualnog zlostavljanja tokom rata i o žrtvama konflikata i u drugim zemljama, tako da ne znam da nije moguće da postoji javno svedočenje ovih žrtava, posebno u našim okolnostima.

Shukrije Gashi: Hvala puno Vepre. Počecu od ovog poslednjeg komentara i pokušaću koliko mogu da odgovorim na vaša pitanja. Javno svedočenje žrtava je veoma značajno. U ovoj oblasti, u ovoj ravni posebno kada govorimo o žrtvama seksualnog nasilja mi znamo da postoji veoma osetljiv pristup ali i civilno društvo, posebno žene predstavnice raznih organizacija koje rade sa ženama imaju moralnu i ljudsku obavezu da rade sa ženama, sa žrtvama kako bi se njima pružila mogućnost da budu na dostojan način saslušane. Ukoliko one ne žele da to bude u prisustvu druge strane ili drugih lica bilo koji oblik koji one prihvate je koristan, jer pre svega služi njima samima kako bi se oslobodile u duhovnom i psihičkom smislu, a nakon toga ovo može da nam pomogne da ispravnije shvatimo njihove potrebe i da učinimo nešto što će ispuniti tu njihovu potrebu za priznanjem i nakon toga za dobijanjem moralne, socijalne, materijalne odštete ili obeštećenja, pružajući im različite mogućnosti. Na primer, obuku u centrima za rehabilitaciju, pružanje pomoći pri zapošljavanju, zdravstvenoj nezi i zaštiti. Znači, sve ovo je predviđeno. Ja sam ranije pomenula platformu za isticanje glasa žrtve. Znači, ovo je jedan pristup koji se preferira i praktikuje, koji je u velikom broju komisija. Drugo pitanje koje ste postavili jeste koliko će ova komisija biti samostalna. Na primer, jedna ovakva regionalna komisija, koliko će biti samostalna, ili nezavisna u potpunosti zavisi od sporazuma koji budu postignuti između vlada. Civilno društvo, u ovom slučaju koalicija za REKOM, nije to koje će osnovati ovu komisiju. Komisiju će osnovati vlade. Civilno društvo, podržavaoci inicijative za osnivanje REKOM-a su tu samo kako bi pogurali ovaj proces, ovu ideju, ili bolje rečeno, oni su ti koji će izvršiti pritisak, koji će lobirati na vladi kako bi naterali odnosne vlade odgovarajućih zemalja da donesu odluku, da izrade sporazume o saradnji između vlada kako bi osnovali ovu komisiju. Znači, sada je na parlamentu i predsedniku u obliku u kom oni žele, jer i parlament i predsednik jesu oni koji postavljaju članove ovih komisija ili komesare. Da li Bekim želi nešto da doda?

Bekim Blakaj: Ja sam samo hteo da dopunim ono što ste vi rekli. Mi smo imali različite primere u svetu kada govorimo o samostalnosti komisija. Praksa je uvek pokazala da one komisije osnovane na autoritarni način od strane predsednika, bez prethodnih konsultacija sa civilnim društvom i nisu bile tako samostalne. Želim da vam dam samo dva primera. Želim da navedem primer komisije u Maroku koja je osnovana kraljevskim dekretom, on je postavio članove komisije, nije se konsultovao ni sa kim i mandat komisije je bio takav da nisu smeli uopšte da pominju imena počinilaca ovih zločina. Ono što je bilo dobro sa Marokanskom komisijom je činjenica da je većina ljudi koji su bila nestala su identifikovana. Ovo je pozitivan rezultat. Ali

kada govorimo o pronalaženju istine, komisija nije uspela jer nije utvrdila istinu. Jedna komisija koja je bila fijasko, ja verujem da većina vas to zna, je komisija koja je nakon 1999. osnovana od strane premijera Koštunice u Srbiji, bez ikakvih konsultacija sa civilnim društvom i naravno, civilno društvo uopšte nije podržalo ovu komisiju i ova komisija nikada nije završila svoj zadatak. Upravo iz tog razloga, inicijativa za REKOM, imajući u vidu iskustva drugih, je pokrenula jednu široku društvenu debatu sa civilnim društvom kako bi komisija bila što transparentnija, što samostalnija. Kada govorimo o mehanizmima da se ovo postigne, oni su ti da civilno društvo ima pravo da predloži članove komisije, odnosno komesare, ljude sa dostojanstvom koji imaju čistu prošlost i nisu izloženi političkom uitcaju, tako da kada se stvori ova komisija, koalicija bi trebalo da ima mandat da nadgleda rad ove komisije. Izvinite što sam vam oduzeo vreme.

Suzana Kunac: Možda samo komentar ili nadopuna ovoga što su rekli Shuki ili Bekim, možda jeste naš zadatak i mi jesmo danas ovde da razgovaramo o modelu same komisije. Kolega Gazmir je govorio o nekim primerima. Mi ovde jesmo da mislimo koji je to najbolji primer za naše društvo, za sva post-jugoslovenska društva i kad jednom, mislim negde 2010, da je nekakav operativni plan nas svih u regiji, završi se proces domišljanja tog modela, to je model na kome ćemo insistirati. Ono što je Shuki htela reći, a i mi svi vam moramo to govoriti konstantno, mi nismo ti koji možemo slati komisiju, na našu žalost, jer bi to zasigurno osiguralo nezavisnost. Ali ćemo insistirati na modelu za koji ćemo smatrati da će osigurati nezavisnost. Kako će to izgledati u samom procesu pregovaranja sa, ja verujem parlamentima, dakle vladama i parlamentima ovih država, to je neizvestan proces. Isto kao kod bilo kojeg donošenja zakona. Samo toliko, hvala.

Shukrije Gashi: Hvala Suzi i svima. Sa ovime da zaključimo jer imamo predviđenu kafe pauzu. Mada se počelo sa izvesnim zakašnjenjem, verujem da će sve što smo predvideli agendom biti i završeno. Vratićemo se nakon pauze.

Pauza

Predstavljanje inicijative za osnivanje REKOM

Govornice: Nora Ahmetaj

Suzana Kunac

Nora Ahmetaj: Možemo li početi? Budući da je prva sesija bila veoma dinamična možda i dinamičnija nego što smo očekivali i što je vrlo dobro, možda bi trebalo početi, to je moje mišljenje, u prvoj sesiji pre nego što pređemo na druge dve tačke "Potrebe žrtava" i "Zašto je značajno da civilno društvo bude uključeno u proces, odnosno u koaliciju za osnivanje nezavisne komisije". I Gazmir i Shuki su izneli iskustva drugih zemalja oko osnivanja komisija o istini, a u nekim zemljama se nazivaju i komisijama o istini i amnestiji, međutim, mi ovde govorimo samo o komisiji istine, znači o iznalaženju činjenica. Na ovoj sesiji uopšte ću pojašnjavati tok procesa kako je počelo i koliko je trajalo u svim zemljama regiona uključujući i Kosovo, a zatim će gospođa iz Hrvatske govoriti zašto je ova komisija neophodna, naravno, ukoliko bude formirana i šta može civilno društvo konkretno uraditi kako bi navelo vlade regiona da ozbiljno shvate pitanje komisije, a o modalitetima će vlade misliti, a mi ćemo imati savetodavnu ulogu, dawaćemo sugestije i preporuke. Proces konsultacija sa tranzicionom pravdom, ne radi se o nekom posebnom obliku pravde, već se, uglavnom bavi iznalaženjem činjenica u državama koje su duže vremena bile izložene konfliktima sa oružjem ili ratu, gde je stanovništvo tlačeno na

razno-razne načine. Tranziciona pravda sadrži pet komponenti i ja ću govoriti o međunarodnom centru za tranzicionu pravdu. Prva komponenta je da nakon konflikata, budući da bezbednosni sistemi koji su inače bili represivni, moraju proći kroz reformu i da bez reforme bezbednosnih sistema, ne može ta država da vodi računa i da brine o stanovništvu. Malo smo dotakli probleme porodica žrtava i njihovih članova i koje su njihove potrebe. O tome ćemo nešto duže i u toku konsultacija, zašto je značajno da žrtva i članovi porodica žrtvi učestvuju u ovim konsultacijama. Zato je bilo značajno da čujemo od vas, kao predstavnika civilnog društva ili predstavnika porodica nestalih lica, koje su vaše konkretne potrebe kako bi iste adresirali, a da bi pristupili formiranju modaliteta jedne moguće regionalne komisije i da konkretno preporučimo Vladi i Skupštini Kosova žene. Zašto, zapravo, žene? Žene su sastavni i vitalni deo društva i po međunarodnom i humanitarnom pravu, njihova prava se krše ne samo kada su direktni cilj ili meta režima na razne načine, pa se njihova prava krše u fizičkom ili psihičkom smislu. Radi se i o drugoj komponenti, a to je silovanje, i žene moraju svakako biti predvodnice ovog procesa jer one najbolje znaju šta im je potrebno. One su dvostruke žrtve i glavna komponenta tranzicione pravde i moramo o tome, svakako, diskutovati. Sledeća komponenta su spomenici i memorijali. Rekli smo da je potrebno da se žrtve znaju imenom i prezimenom, a ne samo njihovo brojno stanje i da ih se sećamo samo u toku političke kampanje. Manipulisanje njihovim brojem mora prestati i država se mora pozabaviti time da im barem moralno dostojanstvo obezbedi, pa i u odnosu na njihove članove porodica. Zatim smo spomenuli pravosudni sistem i da možda pojasnimo zašto bi jedna komisija istine u regionu bila značajna za budućnost. Ukoliko bi komisija, kako mi inače mislimo, bila samostalna, regionalna, gde će sve žrtve podjednako biti tretirane, preživeli da se organizuju, da organizuju javna saslušanja kao i u nekim, ne svim, drugim zemljama, što zavisi i od specifičnosti regiona, jednog naroda ili kulture. Drugi je cilj da se povećava nivo shavatanja novih naraštaja, naše dece. Vidite kroz medije na Kosovu ko je šta počinio. Da se ne manipulipše sa tim i osećanjem viktimizacije, već da mladi nauče kako sprečiti neki novi konflikt u regionu. Dakle, ne samo ovde, već i u regionu. To bi bio taj drugi cilj. Znači, bazirajući se na ovim komponentama i na tranzicionoj pravdi, Fond za humanitarno pravo u Beogradu i Prištini, kao i NVO "Dokumenta" iz Zagreba, a napočetku procesa je bila i jedna organizacija za istraživanje ratnih zločina iz Sarajeva, su inicirali ovaj proces. Sve je počelo kroz diskusije u Sarajevu. Dakle, diskusijama sa civilnim društvom i žrtvama rata, kako bi se saznalo koje je njihovo mišljenje i da li se slažu sa mogućim osnivanjem ove komisije jer će se uglavnom govoriti o delu koji je najviše bio diskriminisan u svakom društvu regiona. Nije se odmah na početku razgovaralo o komisiji već o ideji da li, imajući u vidu da je već tu Haški tribunal. Imajući u vidu da su sudovi za ratne zločine veoma spori i ponekad pravda veoma kasni. Sve žrtve imaju pristup tim sudovima, ali imajući u vidu strah svedoka da svedoči u tim sudovima onda se raspravljalo o tome da li bi bilo dobro da se pokreće pitanje neke komisije. Konsultacije su nastavljene i u Hrvatskoj. Počele su u Zagrebu, Sarajevu i Beogradu i pozvan je veliki broj predstavnika civilnog društva. Kasnije ćemo diskutovati zašto predstavnici vlada nisu pozivani mada je bilo tu i tamo i njih, ali ćemo to pitanje kasnije detaljno pojasniti. Konsultacije su počele negde 2006. godine. Već tri godine smo u konsultacijama, ali ideja formiranja koalicije REKOM je izneta na sto u Podgorici prošle godine. Time je doneta odluka da se osnuje u Prištini oktobra 2008. Struktura učesnika je bila različita. Mogu da kažem da mediji, znam slučaj Srbije, ali možda Vesna zna bolje kako je bilo u Hrvatskoj i Bosni, dakle mediji nisu bili dovoljno uključeni i na određeni način su ignorisali ovaj proces od samog početka. To se posebno odnosi na Srbiju, razloge znaju oni. Mediji su veoma goruće sredstvo i dobro sredstvo za povećanje svesti celokupnog stanovništva, civilnog društva i vladinih predstavnika da se ovaj proces vodi dalje, a mediji u tom slučaju nisu odigrali svoju ulogu. Ovi procesi i konsultacije, recimo u

Srbiji, bilo je i ratnih veterana koji su učestvovali i pristali da prisustvuju na ovim konsultacijama uz obećanje da će se izviniti ako je potrebno. Dakle, Eli je danas postavila jedno pitanje, čini mi se u vezi učesnika koji segmenti društva, odnosno ko bi učestvovao. Biće o tome diskusija na osnovu vaših sugestija, ali treba uključiti i ratne veterane u ove konsultacije, oni su neizbežni i njihov doprinos je značajan. Zatim, još jedno pitanje, možda ćemo kasnije i o tome. Šta predlaže civilno društvo ako bude osnovana ova komisija, da li treba komisija o istini da istražuje i uzroke rata, a to bi moglo biti veoma problematično, ali u toku su diskusije o tome i u toku konsultacija i sa vama i koordinacionim odborom i drugim ekspertima, nisam pomenula da nas sve vreme prate, imamo i podršku zapadnih vlada Evropske komisije i glavni donator ovog procesa je Kraljevina Holandija. Možda skačem sa teme na temu. Dakle, struktura konsultacija na određeni način u svim zemljama je bila ista, predstavnici su bili razni predstavnici civilnog društva i porodica nestalih lica. Ima raznih neslaganja, posebno je bilo u Bosni sa majkama žrtava Srebrenice jer su one tražile da ni na koji način ne budu suočene sa kriminalcem ili počiniocem dela silovanja ili onima koji su bili odgovorni za genocid. Bilo je neslaganja i na Četvrtom forumu koji je održan u Prištini. U principu, Vlada Kosova i predsednik, ministarka pravde i zamenik ministra Manaj su bili prilikom otvaranja ovog foruma, u načelu su podržavali ideju i pokazali su da su otvoreni za početak procesa. Videćemo kako će teći tok konsultacija do kraja 2010. Možda bi bilo dobro da danas tokom diskusija, vi ste dobro počele sa davanjem određenih ideja, sa iznošenjem određenih vitalnih tema, zbog značaja određenih tema i možda bi bilo dobro da mi saznamo od vas koji radite neposredno sa žrtvama, silovanim ženama i vi koji ste članovi porodica nestalih i ubijenih, da od vas dobijemo sugestije i šta možemo identifikovati ne samo u koordinacionom telu, nego kakvu bi strategiju trebali sačiniti kako bi u narednim konsultacijama, ne zaboravimo, svaka zemlja u regionu, mada smo izašli iz iste države, ima svoje specifičnosti. Ono što se može navesti kao sporno na Kosovu, to ne može biti podjednako u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i nakon ovih konsultacija mi mislimo da daleko doslednije predstavljamo vaše sugestije i strahovanja, kako bi se ponovo konsultovali i sačinili bolju strategiju. U momentu kada budemo imali jedan format ove koalicije koja namerava da ovaj odbor predstavi vladama u regionu kako im ne bi ostavili prostora da ne prihvate ideju. Ima i političkih pitanja u koje mi ne možemo da se upuštamo. Naše je za sada da kao civilno društvo pripremamo teren i da govorimo zašto je to potrebno žrtvama rata iz ovog regiona bilo živima ili mrtvima, zašto je proces potreban. Preostaje da vlade odluče. Mi ćemo uvek imati ulogu nadzornika, nosioca preporuka i podstrekača u odnosu na vladu. Neću se upuštati u političke spekulacije. Gazmir je pojašnjavao komisije istine u raznim zemljama i kako funkcionišu u odnosu na unutrašnje situacije. Mi ne možemo zahtevati da se formira komisija kao u Južnoj Africi, mada je bila veoma uspešna, ili komisija kao u Čileu ili Peru. Međutim, ovo je regionalna komisija, ne zaboravimo, konflikt između Srbije i Kosova je na određeni način zamrznut jer su Srbija i Bosna jedine zemlje u regionu koje nas nisu priznale i biće teško, šta će parlamenti ili vlade uraditi kako bi premostile ovaj problem. Eventualno mogu od samog početka da ne prihvate ideju i mi moramo biti i na to spremni. Bilo na tu odluku ili ideju sa njihove strane, ali ne zaboravite još jednu drugu ideju ili komponentu. Mi smo na Balkanu navikli i istorija nas je naučila da radimo uz podsticanje međunarodnih struktura. Međunarodna zajednica i Evropska unija stoje iza ovog procesa. Mislim da je bolje da mi sami budemo generatori ove ideje a ne da čekamo da nas međunarodna zajednica dovodi pred svršen čin. Ne nas same, već vladu. Možda će se to odnositi samo na našu vladu ili i na vlade i parlamente regiona ali to je deo koji pripada politici i naše je da danas otvoreno diskutujemo o svim ustručavanjima, frustracijama, o vašem strahu, dobro je o tome govoriti i mi ćemo to uzeti u obzir, sačinićemo analizu šta dalje, ali ni na koji način naša pripadajuća prava ne možemo zapostaviti zbog formiranja koalicije već moramo po svaku cenu

da razmotrimo sve to kako ne bi bili u budućnosti dovođeni pred svršen čin. Neću produžiti dalje. Možda ćemo bolje govoriti kroz odgovore na vaša pitanja. Sada ću dati reč gospođi iz Hrvatske, Suzani Kunac. Dakle ona će možda detaljnije objasniti zašto REKOM i zaboravila sam da kažem, mi ćemo pratiti jedan film, Besarta, radi se o Peru, odnosno nezavisnoj komisiji iz Perua, ali film ćemo videti kasnije i nakon toga ćete vi postavljati pitanja. Hvala.

Suzana Kunac: Hvala kolegini. Ja vas imam potrebu još jednom lepo pozdraviti i velika mi je čast što sam danas ovde s vama. Mislim da sam tu zato što bih na neki način trebala dati jednu dimenziju i današnjim konsultacijama i preneti iskustvo sličnih konsultacija koje su održane u maju. U Hrvatskoj, kad se razgovaralo o ovoj temi, najpre ću vam reći svoju ličnu motivaciju zašto učestvujem u konsultacijskom procesu i zašto smatram da je Ko-REKOM jako važna inicijativa i da je važno da je regionalna. U Prištini, na mom prvom Regionalnom forumu sam imala prilike razgovarati sa mladim ljudima. Ono što su mi mladi tada rekli, oni koji nisu učesnici rata i nisu ni žrtve rata, oni su rekli da ne mogu živeti bez da razumeju šta se dogodilo na ovim prostorima, bez da znaju činjenice, bez da su slobodni od stereotipa, predrasuda i mržnje prema drugom, bez laži koje su se nalazile u medijima i bez razumevanja da su oni sami odgovorni da doprinesu utvrđivanju činjenica. Dakle, kao neko ko je već 15 godina aktivistkinja i zna za rad ženskih NVO-a vezano za žene žrtve ratnih zločina, smatrala sam, zapravo, da je naša odgovornost velika i u odnosu na mlade i da je to jedan vrlo važan zadatak buduće komisije. Da se ne bi događalo ono što se događa danas u BiH da svaki entitet ima svoju istoriju, Hrvati uče svoju, Bošnjaci svoju a Srbi svoju, ili u Vukovaru gde su odvojeni razredi, dakle gde deca, mladi ljudi koji su u istom, malom gradu uče različite istorije i stalno, kao da se nalaze ispred nevidljivih zidova. Ja ne želim živeti u takvom gradu, ne želim živeti u takvom društvu niti u takvom okruženju. To je ono gde ja vidim svoju primarnu odgovornost. Drugo, ono što mislim da je jako važno, i što je cilj i danas negde ovde, to je jedan uži cilj. Sad ćemo malo o mandatu. Dolazeći iz ženske NVO, na konsultacijama u Hrvatskoj smo se sve suočile da započet rad sa ženama žrtvama rata, ženama koje su prošle najteže oblike torture, silovanja i seksualna zlostavljanja nije završen. Nemamo dokumentaciju i ne znamo koliko je uopšte suđenja za takve procese bilo. Ono što je mene šokiralo tokom ovih procesa je to da su žrtve same, zaboravljene, da za njih pravda za sada ne postoji u najvećem broju slučajeva. Postoji primer jedne divne žene u Hrvatskoj, zove se Ljubica Solar koja je izgubila devetnaestogodišnju kćer davne 1991. u Sisku. Do dana današnjeg ona ne zna ko je počinio to krivično delo. I ne samo to, ona je po drugi put žrtva. Ona hrvatskoj državi plaća sudke troškove jer je izgubila dosad sve sudske sporove. Smatram da je to nedopustivo, da je nedopustivo da o tome ćutimo i da je nedopustivo da se takav odnos prema žrtvama dalje događa. To su neki lični razlozi zbog kojih ja danas sedim ovde sa vama i smatram da je jako važno što smo se okupile danas i u Prištini, da možemo postavljati pitanja, davati sugestije i videti kako će ovaj proces izgledati dalje. Htela sam vam samo još nešto reći na samom početku, a to je da na svakoj pojedinačnoj osobi ovde prisutnoj, dakle svakoj od nas, leži velika odgovornost. Ovo je vrlo kompleksan proces. Događa se u više zemalja koje imaju različite kontekste, različite odnose prema žrtvama ili čak različita znanja o tome šta se dogodilo. Jako puno materijala vredni ljudi u koordinacionom veću proizvode za nas. Na nama je da pažljivo čitamo, da učestvujemo i da na vreme postavljamo pitanja. Ovaj proces je onoliko otvoren i onoliko transparentan koliko svako od nas u njega uloži energije. To je moje iskustvo do sada i ja vas molim da u tom smislu svako od nas da svoj maksimum. Ja znam da smo mi sve vredne i odgovorne osobe. Ono što mi je isto važno, dakle da mandat komisije, to ću odmah na početku reći, pa ću govoriti malo šire zašto je ta komisija važna i o tome zapravo jako volim govoriti, ja zaista verujem u ideju komisije za istinu i pravdu, a to je da u mandat komisije

uđe silovanje kao ratni zločin. Malopre je kolega govorio o mandatu, postoji dakle već jedna debata oko toga hoćemo li govoriti o uzrocima i istorijskom kontekstu. Ja smatram da je to izuzetno važno, ali moramo imati na umu da se komisije osnivaju da rade na jedan način u ograničenom vremenu, da je ogroman broj žrtava i povreda ljudskih prava i da će se morati fokusirati i da je pitanje šta će od svih mogućih velikih kršenja ljudskih prava moći da uđe u mandat komisije. Ja danas stojim ovde pred vama i za to ću se zalagati kroz ceo ovaj proces, da silovanje kao ratni zločin uđe u mandat komisije. Verujem da je to važno i da bez toga ta komisija neće biti verodostojna i da itekako postoji rodna dimenzija rata. Ono našta bih vas na početku još upozorila, sad više nije početak, ovaj uvodni deo predugo traje, je da je Haški tribunal još 1993. na pritisak globalnih feminističkih organizacija i pravnih ekspertkinja proglasio silovanje zločinom protiv čovečnosti. Ono što sve, ja verujem, vrlo dobro znate i na šta su upozoravale Žene u crnom a verujem i većina drugih ženskih NVO-a iz celog regiona koja se pridružila protestnom pismu kada u optužnicu protiv Radovana Karadžića nije uvršteno silovanje kao zločin. Tokom srpske agresije na BiH iz izjave Žena u crnom sa kojom se ja u potpunosti slažem i mislim da će to biti dobra osnova za dalju raspravu, silovanje od strane srpskih vojnih, oružanih, paravojnih i policijskih formacija korišćeno je kao instrument etničkog čišćenja i genocida, usmerenog protiv bošnjačkog stanovništva kao takvog, a naročito protiv žena, Bošnjakinja. U ratu, tela žena su bojišta, dok posle rata zločini protiv žena ostaju nevidljivi i neimenovani kao takvi. Isključivanjem seksualnog zločina iz međunarodnog krivičnog prava, a ja se nadam da se to neće dogoditi komisiji za utvrđivanje pravde i istine, predstavljalo bi gorku i duboku uvredu za preživle žrtve seksualnog nasilja. Isključiti procesuiranje rodno zasnovanih zločina predstavljalo bi izdaju, predstavljalo bi izdaju preživelih žrtava, žena ne samo iz Bosne, iz Hrvatske, sa Kosova, već i svih drugih, dakle, područja koja su bila pod oružanim sukobima. Rodna dimenzija rata postoji, Žene u crnom su pisale cele mape, kako i na koji način su zapravo žene žrtvovane kao deo jedne genocidne politike i znamo da je za sada samo jedan slučaj u Hagu procesuiran, to je slučaj Foča. To je premalo. I evo, donosim iz Hrvatske samozaključak hrvatskih NVO-a da smo i mi posustale. Već pet ili šest godina, bez inicijative za Ko-REKOM, ta priča je negde začutela. Nastupila je tišina. Nadam se da je ovo nova prilika, danas ovde, da nastavimo tamo gde smo stali. Sada bi vam rekla zašto me raduje priča o komisijama za istinu i pravdu. Veseli me zato što je osnovna razlika između komisije za istinu i pravdu i sudskog procesa upravo briga za žrtvu. Neće se dogoditi da kao što znate, ja verujem da žene koje se bave seksualnim deliktima i seksualnim zlostavljanjem i ovde, da se žrtva viktimizira tri, četiri, pet, šest, sedam puta, da proces traje 13 godina, da proces zastari i da nikad, gotovo nikad nema pravde. Za silovatelje se često pronalaze olakšavajuće okolnosti i ne postoji ono što je jako važno, nikakva psihološka podrška žrtvama kojima je svako takvo svedočenje nova trauma i otvrnanje vrlo teškog iskustva, odnosno, vrlo teškog događaja u njihovim životima. Komisija bi trebala biti ono mesto, jedno takvo telo u kome će žrtva biti centar i u kome će pažnja za žrtvu biti osigurana. Kada govorimo, mislim da je Eli na početku rekla, treba li organizovati saslušanje žrtava lokalno, naravno, slažem se, ali to mora biti u odnosu na potrebe žrtava. Psihološka podrška bi trebala biti osigurana i ti ljudi bi se trebali nakon toga zaista osećati bolje jer su podelili svoju istinu. Ono zbog čega su komisije jako važne, ja sam u to duboko uverena, to je da komisija utvrđuje zvaničnu istinu. Dakle, utvrđuje ono činjenično stanje koje kasnije ostaje kao dokument za sve nas, na neki način vezujući. Žrtve znaju istinu, žrtve svedoče istinu. Međutim, dok ona ne postane zvanična, za njih zapravo ne počinje proces zaceljivanja rana. Mislim da je to jedna vrlo važna funkcija komisije. Neke komisije, kao što je to Bekim jako dobro rekao, ja se nadam da se to nama neće dogoditi, nisu doprinele onom delu odgovornosti. Smatram da naša komisija u budućnosti, ako je uspemo osnovati, bi trebala kad se utvrde činjenice i kad se saznaju

počinitelji, da postoji situacija u kojoj se od njih može tražiti odgovornost. Mislim da je za žrtve to ona dimenzija koja je važna. Na taj način doživljavaju pravdu. Isto tako, za žrtve je jako važno da ako žele i oprostiti, ako govorimo o tome da počiniteljima treba oprostiti, i moguće da treba, ali ne bez žrtava. Te žrtve moraju znati kome i zašto praštaju, a ne poput Verice Solar da do danas ne znaju ko je, ni zašto počinitelj ubistva njene kćerke od 19 godina. To je vrlo važna uloga komisije bez obzira u kom pravcu će to ići. Da li prema krivičnoj optužbi, komisija može pomoći kod krivične optužbe i suđenja, ali mislim da je ovaj drugi proces važniji. Komisije imaju takodje jednu vrlo važnu ulogu, ja verujem da kad govorim o pomirenju, dakle utvrđivanje činjenica, mirenje s tim činjenicama kroz taj proces, mislim da će doprineti budućnosti u kojoj ćemo biti spremniji prihvatiti ovog drugog i da ćemo moći živeti u miru. Ja sam duboko uverena da ovaj proces jeste zapravo proces izgradnje mira i da bez da se součimo na neki način, ja bi rekla svako sa svojim zločinima i da na nekin način prihvatimo da na svakoj strani rata jeste bilo zločina prema civilnom stanovništvu i da se možemo na neki način solidarista i sa žrtvama drugih, da je to jedini način da zapravo sutra svi zajedno, moguće je kao deo Evropske unije zemalja živimo u miru u stabilnoj regiji. Komisija ima još jednu vrlo važnu ulogu a to je doneti preporuke na koji način će se institucije menjati. Strukturalne reforme mislim da su bitne. Strukture su one koje proizvode nasilje. Verujem da to u ženskim organizacijama znamo najbolje. Koje reforme i na koji način će se buduće društvo graditi da se takva nasilja i zločini više nikada ne ponove. To bi bilo u kratkim crtama zašto mislimo, odnosno ja sam se ovde vodila jednom autorkom, zove se Prisila Hejner, ovo je izvod iz njene knjige "Neizrecive istine" i ja verujem da je ovaj materijal i vama dostupan, on je vrlo inspirativan i ja još jednom vas motivišem da taj materijal kojeg koordinaciono veće priprema i čitamo jer on tome služi, a sada bi nešto rekla o tome dokle je konsultacijski proces stigao vezano za komisiju kakvu je mi u regionu vidimo. Verujem da se to stalno menja, da konsultacijski proces traje u svim zemljama, i lokalno i nacionalno. Bekime, vi koji ste u koordinacionom veću, ako ja ne kažem nešto baš precizno, molim da me ispravite. Ono što mislim da smo se do sad dogovorili je da će parlamenti morati ući u procese donošenja odluka o osnivanju komisije. Pokazalo se da jedino parlamentarna odluka ima široku podršku i najveću snagu i da će komisija u tim slučajevima moći biti istražna, dakle telo koje će moći zahtevati dokumente od vojske i policije, one dokumente koji su najčesće nama kao NVO-ima koje se bave ljudskim pravima nedostupni. To znači da smo jako hrabri, da se od nas očekuje velika odgovornost, velika strpljivost i dugotrajan i uporan rad. Teško je u ovom trenutku reći koliko će ovaj proces trajati, ali znam da ćemo ustrajati. Kad je parlamenti osnuju, to postaje službeno telo zemalja naslednica bivše Jugoslavije. Razgovarali smo o strukturi Ko-REKOM-a. Negde već postoji konsenzus oko toga da bi komisija trebala da ima kancelarije u regionima koji su posebno stradali u ratu, nacionalne kancelarije i jednu centralnu kancelariju koja će biti odgovorna zapravo samo regionalnoj komisiji. Mislim da stuktura nije toliko važna kao ljudi koji će sedeti unutar tih komisija. Ono što je rekao kolega, to moraju biti ljudi koji će, to je dosta zanimljiva rasprava, ja moram reći da mene svaki put pomalo glava zaboli kada krenem misliti na koji način će se proces izbora ljudi koji će raditi odvijati, odnosno onih ključnih ljudi, a to su komesari. U komisiji bi trebali biti ljudi koji su ugledni, časni, intelektualci, oni za koje zajednica zna da imaju besprekorne karijere i prošlost, nepotkupljivi, hrabri, odgovorni zajednici, prema celom ovom našem radu i budućnosti ovih zemalja. Verujem da takvi ljudi žive među nama. Važno je osigurati oproces u svakoj pojedinačnoj zemlji i regionalno, da ne zaboravimo tu regionalnu dimenziju. Kako dakle da oni ljudi koje ćemo mi izabrati u Hrvatskoj budu prihvatljivi ljudima na Kosovu, kako da ljudi sa Kosova budu prihvatljivi ljudima u Srbiji. Kad se do toga dođe o tome treba misliti. Možda možemo i ovde danas čuti neka vaša mišljenja vezana za tu temu. Mislim da je to važno pitanje.

Već smo rekli da je to telo koje se fokusira na iskustvo žrtava ali ja imam potrebu to ponavljati verujem kao i svi oni koji se nalaze u koaliciji za REKOM jer je to zaista centralna i najvažnija stvar. Već sam zaključila da to nije sudsko telo, već vansudsko telo. Ono neće donositi presude. Komisija nije tu da donosi presude, komisija je tu da organizuje saslušanja žrtava, da dokumentuje činjenice o svemu onome što se dogodilo. Da na neki način napiše preporuke, da li za izgradnju memorijalnih centara, da li za strukturalne reforme unutar društava, ali ona nije telo progona, ona nema moć kažnjavati one koji će eventualno biti odgovorni za činjenje ratnih zločina. No međutim, ona ih može imenovati, može tražiti moralnu osudu i ja verujem da bi trebala. Osim ukoliko žrtve ne oprostite. Mislim da bi trebali mi imati, možda, jednu dvostruku funkciju. Mislim da bi mogla tu završiti, mislim da sam otvorila dosta prostora, mislim da ste negde otprilike naslikali tu našu komisiju koja sedi u svim našim zemljama ima neku centralnu i tamo su regionalni komesari koje smo svi zajedno izabrali. Ono o čemu smo još razgovarali i mislim da se baš u Prištini to pitanje otvorilo i možda bi ga ja mogla za kraj, dakle vreme u kojem će se koncentrisati komisija za sad kroz regionalne konsultacije, mislim da se govori o vremenu 1991. – 2001. Ja znam da postoje glasovi na Kosovu koji smatraju da to nije dovoljno i da to nije vremenski okvir sa kojim se vi slažete. Mislim da je dobro da se danas o tome pogovori. Mislim da imamo puno pitanja i ja ću sada tu stati. Hvala vam lepo.

Nora Ahmetaj: Verujem da je Suzana sada otvorila možda jenu drugu Pandorinu kutiju sa puno pitanja koja će vas intrigirati. Samo da potvrdim ono što je rečeno u vezi sa preporukama ove komisije. Ukoliko dođemo do osnivanja ove komisije konačni izveštaj koji će objaviti ova komisija će sadržati preporuke. Ako ove preporuke budu bile da, npr. u slučaju Kosova, se srpsko političko rukovodstvo optužuje u vezi toga, toga i toga, onda se i sadašnja srpska vlada obavezuje da pruži obeštećenje žrtvama ili zavisi šta će biti predviđeno mandatom. Mi možemo kao civilno društvo da predložimo jedan mandat ali on opet odlazi na najviši nivo i oni odlučuju o tome. Suzana je pomenula da pošto ima žena koje su silovane u svim zemljama koje su dotaknute konfliktom, ono što je njihovo pravo jeste da se osudi kršenje ženskih prava, i rečeno je da je kršenje ženskih prava možda jedan od najgrubljih načina koji je korišćen u proteklim ratovima. Ovo ponovo ulazi u mandat, i vreme tokom koga će raditi komisija, zatim koji prekršaji ljudskih prava će biti uključeni. Ovo ponovo zavisi od iskustava iz regiona ali mi ćemo odlučiti. Civilno društvo u konsultacijama sa vama će napraviti jednu listu sa svim prekršajima ljudskih prava koji su se konkretno desili na Kosovu. Ali nemojmo zaboraviti da mandat, odnosno da su komisije takve da je njihov period rada utvrđen. Takođe je ograničen broj ljudi koji će raditi u njima i glavna komponenta, koliko će koštati ceo rad ove ekipe. Finansije su nešto što mi ne možemo da prevaziđemo, imajući u vidu da mi nismo bogata zemlja. Očekuje se obično da u ovakvim komisijama, posebno kada govorimo o Južnoafričkoj komisiji, ona je finansirana od strane međunarodne zajednice ili UN-a. Imajte u vidu, kada vas neko finansira, kakva je situacija. Vi to kao one koje radite u drugim organizacijama znate. Postoji puno poteškoća, možda ne puno poteškoća, ali postoji puno problema o kojima bi trebalo da razgovaramo pre nego što dođemo do osnivanja ili predloga za osnivanje jedne eventualne komisije i taj predlog bude predat vladama. Možemo da pogledamo film i nakon toga možemo da razgovaramo. U redu, onda ćemo da pređemo na diskusiju.

Gazmir Raci: Pošto sam ja ovde da iznesem iskustva drugih, ja bih htela da dodam nešto kada govorimo o periodu rada komisije. Obično, kad uzmemo u obzir komisije koje su ranije pomenute, navodi se da vremenski period mora da bude na jedan definitivni rok, preferira se od jedne do tri godine. Zašto baš ovako? Zato što ako traje više od tri godine onda pitanje činjenica

može da bude relativizovano. Nakon toga mi imamo i pitanje finansija koje je pomenula Nora. Problem je ukoliko je period duži od tri godine, postavlja se pitanje koliko država ili države imaju mogućnost da izdržavaju ovu komisiju. Npr, komisija za nestala lica u Argentini radila je samo devet meseci. Komisija za istinu u Južnoj Africi, Sijera Leoneu, Peru je radila dve godine. Komisija u Istočnom Timoru je radila tri godine. Komisija u Maroku je radila dve godine i komisija u Gvatemali, 18 meseci. Ovo su samo neki primeri. Mogu da kažem i približne cifre. Možda dve godine rada, ukoliko je komisija satavljena od 3 do 15 lica u zavisnosti od prirode rada može koštati do 6-7 miliona dolara. Zamislite koliki obim rada ima taj član komisije i koje su to poteškoće u radu. Pored finansija, postoje i druga pitanja. Pitanje lica sa traumama, nemojmo zaboraviti da rad mora da bude veoma intenzivan i žrtve koje se opredele da svedoče pred javnošću, sa tim žrtvama se mora raditi od strane grupe stručnjaka kao što su psiholozi i mnogi drugi, dug vremenski period ili mesecima, pošto im je potrebno da se oni prethodno pripreme i da budu u stanju da se suoče kako sa kriminalom, sa zločincem, tako i sa javnošću. Ovo je jedan mnogo komplikovaniji proces nego što može prvobitno izgledati. Izvolite.

Veproré Shehu: Iskreno govoreći, ne znam gde da počnem. Imam dva pitanja i možda nekoliko preporuka koje proizilaze iz našeg iskustva rada sa ovim žrtvama ali i sa ženama nestalih lica. Prvo pitanje jeste definisanje seksualnog nasilja kao zločina protiv čovečnosti. Mi kao organizacija bili smo potpisnici peticije koja je direktno poslata tužiocu Bramercu u Haškom tribunalu u vezi sa Karadžićevim predmetom. Mi smo poslali jedno pismo u kome smo zahtevali da seksualno nasilje i zlostavljanje ne samo bude tretirano kao ratni zločin, već i da bude uključeno kao posebna optužba u optužnici. Znamo da se u okviru drugih optužbi uključuje ovo. Ja pitam Suzanu, ne znam, nisam sigurna da li je ovo postignuto ili ne. Po informacijama koje ja imam od strane naših partnera iz Nemačke koji prate ove procese u Hagu, mi smo imali jednog svedoka koji se trenutno nalazi u Švedskoj, ona ili on, ja ne znam. Zanima me da li je ovo još uvek tu ili ovo predstavlja deo opšte optužnice. Da li je ovo izdvojeno kao zasebna optužba? Drugo pitanje je u vezi mandata komisije. Da li će komisija imati mandat, mislim da ovo treba razjasniti na samom početku, da li će komisija imati mandat da oceni vrstu konflikta ili rata? Da li je bio genocid, da li je bilo etničko čišćenje. postoji velika zabuna oko ovoga. Ja sam lično imala i sukob sa međunarodnim predstavnicima kada su oni rat na Kosovu nazivali oružani konflikt. Sama definicija ovog vida konflikta ili rata vama daje pravo da tražite obeštećenje. Ukoliko je konflikt, nema obeštećenja. Zaboravite, nemate zašto da osnivate komisiju. Ovo treba da se nazove ratom i to sa tendencijama genocida i etničkog čišćenja itd. Da li komisija ima ovaj mandat da da preporuku da sukob bude kvalifikovan kao rat? Možda ovde treba da uključimo i međunarodni sud. Mi već imamo jedan spor pri međunarodnom sudu u vezi sa utvrđivanjem validnosti i legalnosti proglašenja statusa Kosova. I pod dva, pre nego što počnemo sa svime oko komisije, da li je dobro da možda kao koalicija ili u fazi osnivanja komisije, se zahteva od država koje su stvorile ratove, koje su počinile zločine, u ovom slučaju Srbije, da pre svega javno traže izvinjenje. Ovo je veoma bitno za same žrtve, ovo će uticati na to da one budu uključene u proces svedočenja ukoliko znaju da je ta država barem tražila javno izvinjenje. Mi imamo iskustvo sa Ženama u crnom, i kao koalicija zaista saradujemo sa njima i neke od nas su bile direktne žrtve, ja sam izgubila brata tokom rata, ja sam direktno dotaknuta ovim fenomenom i za nas je bilo veoma bitno da se traži izvinjenje koje su one tražili javno. Znači i pred medijima i pred nama. Ovo je zaista pozitivno uticalo na moju majku, na mnoge žrtve sa kojima mi radimo direktno i uticalo je da se stvori jedno poverenje i mnogo veće prijateljstvo između nas. Mislim da je ovo najbitnije, pre nego što krenemo sa svim drugim. Htela sam da dam i par preporuka. Prvo, pošto smo specijalizovane za rad sa traumama posebno od seksualnog zlostavljanja, za

deset godina smo uspele da pomognemo broju od deset procenata i da oko deset procenata njih iznese svoje iskustvo oko onoga što su doživele tokom rata. Govorim samo o ovoj kategoriji žena. Dva, članovi koji budu izabrani za sastav ove komisije treba da poseduju mnogo veliko znanje. Nije dovoljno da oni budu psiholozi, da ne kažem to, ali treba da poseduju barem naprednije znanje oko trauma, posebno kada govorimo o traumi koja nastaje seksualnim zlostavljanjem u ratu. To znači da je sam proces svedočenja i pristupa ovim žrtvama veoma bitan. Ukoliko komisija ne zna šta su simptomi ili traumatizacija, šta je disasocijacija, šta su kontradiktorne izjave koje se veoma često daju od strane žrtava zbog traume, onda ova komisija neće uspeti da upravlja svojim radom. Ovo je veoma bitno. Ukoliko oni nisu osposobljeni u tom smislu, onda da se održi obuka za njih u vezi sa traumom, posebno ako govorimo o traumi u vezi seksualnog zlostavljanja tokom rata. Još nešto sam htela da preporučim u vezi zakonodavstva i ubacivanja ovih žena da budu tretirane kao civilne žrtve rata, što je Bosna i učinila, ali je Bosni pomoglo to što su dobili nagradu "Zlatnog medveda" u Berlinu za film koji je prikazao situaciju u kojoj žive žene. Ovo je još veća tabu kategorija od onih koje su doživele seksualno zlostavljanje a to su žene koje su rodile decu kao rezultat ovog silovanja. Mi smo imali puno slučajeva ovakvog tipa i znam kolika je ova trauma i na kakva ograničenja mi nailazimo kada govorimo razmatranju ovih pitanja u javnosti. Ovo je dvostruki tabu. Htela sam da kažem i po pitanju žena ljudi koji su nestali. Mi smo radili da se stvori zakonska osnova za ovu grupu zbog naše tradicije, kulturnog konteksta, odnosa sa suprugovom porodicom i bilo je vrlo teško da one dobiju neke beneficije, socijalnu pomoć ili bilo kakve vidove pomoći. Zbog toga, one nisu mogle da iznesu da su njihovi supruzi preminuli jer one nisu videle i dobile njihova tela i nažalost sva njihova nastojanja da ih proglase mrtvima su pogrešno protumačena od strane muževljeve porodice. Učinili smo nešto sa Međunarodnim Crvenim krstom kako bi njima olakšali pristup zakonskim pravima bez potrebe da dođe do slanja posmrtnih ostataka itd, da se ne čekaju ovi postupci i da bez obzira na sve oni imaju mogućnost pristupa svojim pravima. Postoje neke olakšice, nešto je već urađeno, ali ovo nije dovoljno. Mislim da bi ovo trebalo da bude predviđeno konkretnim zakonodavnim aktima. Možda i ovo možemo da uključimo u delokrug rada komisije. Zaista sam zabrinuta u vezi javnog procesa svedočenja žrtava seksualnog nasilja. Mi smo imali slučaj koji sam malopre pomenula. Jedna osoba je govorila otvorenije. Ona je govorila pred organima UNMIK-a, pred Nicol Kidman, kada je Nicol Kidman bila ovde kao ambasadorica dobre volje UNIFEM-a, ali ona je govorila samo sa svojom savetnicom iako je znala da smo mi drugi članovi osoblja upućeni. Ovo nije jednostavno. Nije jednostavno govoriti pred njima a kamoli pred nekom komisijom ili pred drugima koji bi učestvovali u ovom procesu. Koliko će važiti svedočenja NVO-a, u ovom slučaju Odbora za zaštitu ljudskih prava i sloboda, zatim arhivirana dokumentacija i ona dokumentacija koja će biti sakupljena kasnije? Da li je javno svedočenje ili saslušanje jedini instrument za prikupljanje činjenica ili se činjenice mogu sakupljati i drugačije? Ja sam možda postavila puno pitanja, hvala vam puno na vašem strpljenju.

Nora Ahmetaj: Hvala puno Veprone. Mislim da za sva ova pitanja postoji prostor u komisiji. Ovo su pitanja na koja će biti odgovoreno i mi nećemo i ne treba da zaboravimo jednu činjenicu da zbog utvrđivanja vremenskog roka rada komisije ni u kom slučaju, sve komisije koje su radile do sada nisu uspele da pokriju sve. Zato što je na različitim društvima da utvrde koja su to glavna pitanja na koja žele da se fokusiraju uključujući i sva druga pitanja. Postoji niz pitanja koja se rešavaju na primarnoj osnovi i nakon toga, ukoliko ostane mogućnosti, oni se bave i drugim pitanjima. Ono što ste vi pomenuli sve potpada pod fokus glavnih pitanja rada komisije, koliko ja mislim. Na nama, društvima u zemljama bivše Jugoslavije biće da utvrdimo na koja pitanja

želimo da se usredsredimo. Postoje pitanja koja su najviše pogodila naše društvo i to će biti glavna pitanja.

Suzana Kunac: Pitanje koje je postavila kolegunica mislim da je vrlo važno i da zapravo govori o našem problemu. Vaše pitanje da li je zasebna optužnica išla za zločin silovanja, ja nemam odgovor. Nema odgovor niko u Hrvatskoj. Mi smo pokušale saznati o čemu se radi. Očito je da je proces praćenja suđenja na tom nivou prestao. Ja u toku današnjeg dana motivisem sve da saznamo odgovor na ovo pitanje. Hvala vam još jednom. Drugo pitanje koje ste postavili mislim da je dosta važno, ali mislim da bi nam neko iz Fonda za humanitarno pravo možda mogao pomoći oko odgovora, a to je da li će komisija u svom mandatu moći da definiše genocid, odnosno etničko čišćenje. Ja smatram da. Dokument prema kome će se osnovati komisija može detaljno i precizno u odnosu na sva pravna znanja definisati te stvari pre nego što započne sa radom. Mislim da je to jako važno i slažem se sa vama da je to vrlo bitno pitanje. To nije nikakav konflikt između dva posvađana sela, mislim, kao što međunarodna zajednica ponekad pokušava interpretirati neke od tih sukoba. Ovo što je rekla Shuki, komisija ima u svom opisu i nacrtu sigurno stručnjake i stručnjakinje koji će se baviti baš pristupom žrtvi. Verujem da ako u mandat komisije uđe silovanje kao zločin protiv čovečnosti da će postojati tim koji će se na taj način pripremiti i koji će znati kako i na koji način treba pristupiti upravo tim žrtvama koje su nešto drugačije nego neke druge, mada vrujem da postoje i velike sličnosti među žrtvama. Komisija odgovara na potrebe žrtava i kad je reč o ženama o kojima ste vi govorili, dakle o nestalim članovima porodica, ako bi porodice to krivo shvatile iz kulturološkog konteksta što je zaista teško, jer, naravno da moramo voditi računa o našim kulturnim i društvenim kodovima unutar kojih živimo, te sve stvari nećemo moći menjati kroz komisiju niti je to mandat komisije. Ovde sam našla jedan primer koji mislim da nije loš i više komisija je to uradilo. Dakle Šri-Lanka, Argentina su to pokušale rešiti tako što su izmislile pravni status prinudno nestali koji je funkcionalno bio ravan umrlici, dakle, kao da je osoba umrla. Omogućio je dakle da se građanska pitanja rešavaju a da se osoba ne oglašava za umrlog. Našli su neki srednji put. Dakle komisija može biti kreativna. To je ono što ja ovde vidim. Može se pronaći način koji bi odgovarao i kulturološkom kodu društva u kojima živimo, dakle, da ne bude dodatno povređenih. Eto, toliko od mene, hvala.

Nerimane Gërguri: Pre nego što počnemo sa filmom, ja sam samo htela da se nadovežem na ovo što ste izneli u vezi žena koje imaju članove porodice koji su nestali. U mom slučaju koliko ja znam u zakonima bivše Jugoslavije postojao je jedan član koji predviđa vremenski period. Znači, ukoliko je u tom vremenskom periodu jedno lice nestalo i ne bude pronađeno nakon toga, ovo lice se automatski proglašava za lice koje je preminulo. Postoje neki drugi zakoni koji su meni bili potrebni, u međuvremenu, ja sam se pozivala na taj član i uspela sam da izvadim dokumentaciju koja mi je bila potrebna. Treba da pogledam i tu pravnu stranu, šta predviđa zakon. Da li nekadašnji ja sam morala da čekam šest i po godina. Meni je žao da navodim da je prošlo puno vremena i da ništa nije bilo preduzeto u tom smeru. Šta se dešava sa ovom grupacijom žena? Htela bih da pozdravim gospođicu iz Hrvatske Suzanu Kunac. Zaista mi je žao što nisu došle i predstavnice iz drugih zemalja u regionu. Htela bih da postavim jedno dodatno pitanje Suzani. Koliko ja znam postojala je jedna inicijativa Hrvatske da se zahteva od Vlade Srbije, da traži izvinjenje od Hrvatske za sve počinjene zločine. Ovo je možda nož sa dva sečiva, jer sama činjenica da vi tražite izvinjenje - vi prihvatate odgovornost da treba da stvorite određeni vid obeštećenja za ove žrtve. Zanima me da li je ovo postignuto i kakva je situacija sa

ovime Hrvatskoj? Možda i mi dobijemo jedan model kako bi smo mogli da pristupimo ovom pitanju dalje.

Suzana Kunac: Ja verujem da ništa formalno nije urađeno. Mislim da su se razmenila nekakva izvinjenja. Znam da je Boris Tadić to napravio u Kninu. Verujem da je to predsednik Mesić isto u jednom trenutku učinio, ali to dalje nije formalizovano. Koliko je meni poznato ja bih mogla i pedantnije istražiti to vaše pitanje. Ja nisam neki ekspert na tom području. U svakom slučaju, to je vredno pitanje i ono što se meni čini da se može uraditi i da je pitanje obeštećenja žrtava zapravo pitanje komisije i da dosad su prakse pokazale u nekim zemljama, da su predsednici u momentu gotovih izveštaja komisije, našli za shodno da se izvine. Tek tada i zapravo u tom trenutku kao da nova istorija počinje. Verujem da je to isto vrlo važna uloga komisije. Uz rad komisije će se stvari i činjenice utvrditi a pitanje obeštećenja i izvinjenja, dakle, moguće ne više onih koji su direktno odgovorni za zločine počinjene u ratovima, ali onih koji će nastavljati neku novu ili drugu politiku, mislim da je to baš taj trenutak. Neki predsednici su to baš tako uradili. Nisam sigurna da sam vam dala tačan i precizan odgovor za Hrvatsku. Mislim da su ta izvinjenja bila na nivou dobrih namera i dobre volje i stavaranja dobrosusedskih odnosa. Verujem da ništa više od toga nije urađeno.

Sakibe Doli: Značajno je u mandatu komisije da se bave i listom, spiskom odgovornih, onih koji su doveli do ove ukupne, celokupne tragedije u regionu. U Đakovici se zna o viktimizaciji celog jednog grada, počev od ekonomske osnove do oduzimanja života. Nije uvek žrtva bila upoznata ko je počinilac. Oni su došli maskirani i nismo mogli identifikovati ko je, ali zna se ko je odgovoran. Recimo, u Đakovici među povratnicima, prvi je došao komandant ratnog štaba i administrator bivši gradonačelnik, ne sećam se sada imena. On je tržio pomirenje, pozvao civilno društvo i rekao da podržimo tu osobu jer su žene iz udruženja nestalih reagovale i on je tražio od nas pomirenje. Kako se pomiriti rekli smo, znate li činjenice, kako ćete naići na činjenice kada je pod maskom izdvojio muškarca i odmah iza kuće ga ubio. On kaže imate li činjenice? Dok je bio na čelu štaba naravno da je odgovornost njegova i on može znati kome je naložio da poćini taj zločin i mislim da je bila jedna preporuka da u mandatu komisije budu naznačena odgovorna lica i poćinioci tih zloćina. U više navrata je spomenuto da upravo komandni centri, dakle centri odakle su dobijani nalozi za početak činjenja zloćina će biti obuhvaćeni mandatom komisije. Jedno znaćajno pitanje koje bi upravo doprinelo ovome bilo bi da **žrtve koje su još uvek žive i imaju određene godine starosti da se što pre pojave kao svedoci zbog činjenice da će jednog dana nastupiti njihova smrt i argumenti i činjenice će ostati prećutani.** Vi ste veoma dobro rekly da bivši administrator Đakovice od strane međunarodne zajednice je tražio da se to verifikuje. Kako bi se to moglo dokazati ukoliko je osoba koja je neposredno, ili član porodice bio napadnut, neće biti živ. **To zahteva hitno delovanje i to bi bila najhitnije potrebna akcija udruženja nestalih, žrtava, veterana.** Svi su dosta uradili ali se ovi argumenti moraju svrstati i uneti u proces inaće u suprotnom ne znamo kako ćemo uspeti dokazati.

Nora Ahmetaj: Sakibe, traćice se taj komandi lanac tokom prikupljanja činjenica, ali za jedan slućaj neće se pribaviti samo jedan dokaz nego više istih. U trenutku kada se otkrije taj komandni lanac i svakako će se to saznati jer ako budemo videli koji su naćini upotrebe sily, recimo, ako je to masakriranje ili silovanje, a to je isto po komandnom lancu, onda se zna ko je iz srpskog vrha bio odgovoran i može biti ugrađen drugi element, recimo da se optuži prethodna Vlada Srbije i ona će snositi reperkusije. Kako vršiti obeštećenje u konkretnom slućaju Srbije, jer se radi ovde o agresoru i žrtvi. Zatim je i Veprora spomenula mandat nasilja i izvinjenje. To bi svakako trebalo

biti ugrađeno jer civilno društvo, recimo, kada priprema formate komisije ugrađuje sve vaše preporuke, osim traženja izvinjenja. Sada ćemo videti slučaj kada je predsednik Perua tražio izvinjenje i preuzeo odgovornost da se obeštete članovi porodica. Ako se vršio genocid ili etničko čišćenje a to će utvrditi eksperti međunarodnog prava na osnovu činjenica na terenu, šta se smatra jednim ili drugim, to su osetljivi izrazi i mora se raditi uz angažovanje velikih stručnjaka. Da ne oduzimamo sada vreme, pogledaćemo film i nastavljamo sa diskusijama i drugim pitanjima.

Film

Eli Krasniqi: Koliko sam puta gledala ove filmove i koliko god puta smo razgovarali o jednoj potencijalnoj komisiji za pronalaženje činjenica i koliko god puta sam razmišljala o ovim javnim svedočenjima imajući u vidu da su ona veoma emotivno snažna i da predstavljaju neku vrstu suočavanja sa prošlošću koja je veoma obeležena traumom, ja sam se uvek sećala jedne stvari. To je potreba da se organizuje neka vrsta psihološke pomoći skoro za svakog pojedinca. Naravno, ja ne znam kako bi ovo moglo da bude urađeno, ali, sa druge strane sve ovo, ukoliko se ovim dobro ne upravlja, ovo bi zaista, možda moglo da predstavlja neku vrstu katarze koja bi nakon toga mogla da izazove možda još veće tenzije. Mislim da treba dobro da razmislimo i da angažujemo stručnjake iz različitih oblasti i da upravo to budu osobe, znači ti članovi komisije budu osobe koje imaju kredibilitet u društvu kako ne bi došlo do ove katarze i kako sve ovo ne bi eskaliralo u neki konflikt. Nakon što sam čula ova svedočenja i nakon što se čuju ova svedočenja, veoma je teško da se ne stvori još veći osećaj mržnje i osvete. Naravno, ja nisam mislila o oblicima kako bi sve ovo moglo da bude urađeno, ali sam svakako razmišljala o tome da neće možda ovo izazvati neku konfliktniju ili napetiju situaciju ukoliko ne razmislimo dobro o ovome i ukoliko ne angažujemo stručnjake koji bi mogli da se pozabave ovim pitanjem i da organizuju sve ovo.

Shukrije Gashi: Hvala. Ovo je jedna realna zabrinutost, naravno. Međutim, uvek treba imati u vidu da se ova pitanja razvijaju na osnovu iskustava drugih. U zavisnosti od okolnosti, težine, lekcija, mi ćemo organizovati i buduće lekcije. Naravno, ovo se pre svega odnosi i na angažovanje stručnjaka. Kada kažemo stručnjaka treba imati u vidu složenost jedne ovakve ličnosti koja sažima sve u sebi. Znači, kako iz profesionalnog spektra, tako u smislu nepristrasnosti, objektivnosti i toga da osoba mora da bude stabilna. Kada kažem stabilna, ja mislim, pre svega na pokazivanje razumevanja prema svim slučajevima koji će biti predmet rada ali nikada ne treba ostavljati mesta za emocije kako bi se eliminisala ova mogućnost pristrasnosti ili priklanjanja određenoj strani. Bilo bi dobro da ovo bude uzeto u obzir prilikom utvrđivanja članova komisije ili sastava komisije. Naravno, to koliko će biti uspešna ili neće biti uspešna jedna ovakva komisija, zavisi u potpunosti od ažurnosti, od angažovanja i podrške. Znači, koliko će biti snažna podrška i zainteresovanost građanskog društva i koliki će biti pritisak građanskog društva kako bi odabir bio objektivniji od strane vlada odnosnih zemalja. Ovo je jedna mogućnost a ono što je lično na mene ostavilo utisak je ono što smo mogli da vidimo na početku ovog dokumentaraca, ja sam se setila žena u Kruši što je takođe bio jedan osetljiv i emotivan trenutak kada je njihova reakcija na one koji su počinili nasilje nad ovim ženama u trenutku kada su videle da su se vratili u Krušu i kada su pokušali da zaustave njihov dolazak, tadašnja policija UNMIK-a preduzela je jednu akciju koja je bila neljudska i tadašnja vlada zapravo nije učinila ništa kako bi stvorila dostojanstvo i dala taj osećaj dostojanstva reakciji ovih žena. Ovo se poklopilo i sa reakcijom vlade u filmu koji smo videli maločas. Ovo sam uzela kao primer zato

što su ovi procesi veoma osetljivi i veoma bolni i upravo zbog toga mi treba da imamo posebno osetljiv pristup, ali moramo da budemo posebno stabilni kada budemo radili na ovim pitanjima jer ako preteramo sa emocijama, ja se plašim da umesto da zadovoljimo pravdu, i da ne zaboravimo počinioce ovih zločina, mi ćemo oštetiti proces time što ćemo oplakivati. Ovo je deo ovog procesa ali mi moramo da budemo u koraku, i ažurni kada govorimo o vremenu i mi moramo da uhvatimo vreme kako nam ono ne bi pobeglo i kako ne bi došli u situaciju da zločinci nisu kažnjeni, ali istovremeno, mi moramo da iskoristimo vreme kako bi potencijalni svedoci imali mogućnost da svedoče, kako ne bi poneli sa sobom u grob sve ono što znaju i svoja svedočenja o svim ovim događajima. Vi ste videli i sami i tokom procesa rada komisije, ne uzimaju se uvek u obzir isti slučajevi i oni se ne tretiraju sa istim fokusom. Ono što utiče na ažurnost komisije jeste insistiranje civilnog društva i to će uticati na to da li će proces biti uspešan. Stoga mi je danas zaista žao što nedostaje toliko predstavnica i nemamo nijednu predstavnicu iz reda zajednice kosovskih Srba, iz reda ostalih zajednica. Zaista je ovo veoma loše. Vi ste tu, taj veći deo žena iz civilnog društva. Kada je održan poslednji skup ženske mreže gde su učestvovalе sve žene i sve ženske organizacije iz reda zajednice kosovskih Srba, one su rekle da su zainteresovane da učestvuju, čak su i potvrdile svoje učešće, a danas ih nema ovde. Mi smo one koje će na narednim skupovima mreže ženskih organizacija ovo istaći. Mediji danas nisu prisutni ovde, ali mi smo ih svaki put pozivali.

Belxhyzare Muharremi: Da li ćete na kraju imati neko saopštenje za javnost u vezi sa tim o čemu smo danas razgovarali? Ja nisam htela da vas prekinem ali sam sve vreme razmišljala i pitala se da li će medijima biti poslato jedno saopštenje za štampu u vezi sa predmetom naših razgovora i održavanju ovako značajnog skupa danas kako bi široko javno mnjenje znalo nešto o pitanjima o kojima smo danas razgovarali?

Shukrije Gashi: Ovo je dobar predlog. U prošlim navratima mi smo slali ova saopštenja ali ova saopštenja nisu objavljivana. Još jednom želim da kažem da mi kao civilno društvo ne treba da prećutkujemo ovakve slučajeve kako se oni ne bi ponavljali, ne treba da budemo žrtva igara koje vode različite političke partije i različite političke interesne grupe koje pokušavaju da podrivaju ovakve procese. Mi uvek treba da imamo u vidu da su žrtve te na koje treba da se usredsredimo u ovom procesu. Ne želim da na plećima žrtava mi i dalje igramo ove igre, i da oni i dalje ostanu žrtve, da samim tim dođe do odugovlačenja procesa i da se na kraju ne uradi ništa. Izvolite ako imate nekih pitanja ili komentara.

Eli Krasniqi: Ja sam mislila ranije, ukoliko bi bilo moguće i da li bi vredelo uopšte da druge preporuke, mislim na žene koje danas nisu govorile ali znam da imaju šta da kažu, da možda ove žene pošalju preporuke na e-mail kosovske ženske mreže i da nam mreža nakon toga pošalje ove komentare ili da napravimo neku ovakvu kombinaciju. Čini mi se da ima puno razloga ili puno faktora zašto neko ne može ili ne želi da dođe, bilo koji razlog, zašto neko ne može da se uključi u diskusiju. Drugo pitanje jeste šta nakon ove konsultacije? Veoma često kada idem kući setim se nečega. Znači, barem kada govorimo o ženama, kada govorimo o ovim konsultacijama, možda bi trebalo da imamo jednu e-mail adresu.

Nora Ahmetaj: U redu mi je ako se žene ustručavaju, ali mi je nekako apsurdno, svaki pojedinac ima pravo da iznese svoje mišljenje, pod jedan. Ukoliko žele da postave pitanja imaju adresu. Mogu da pošalju na Partners Kosova ili Fondu za humanitarno pravo ili da se konsultuju sa mrežom. Ali elementarno pravo jeste da svako iznese svoje mišljenje. Ukoliko postoje žene

koje su se ustručavale, onda se ja lično osećam veoma loše ili čak organizator, onda šta smo mi učinile ovde da se one ustručavaju?

Eli Krasniqi: Mislim da ne treba da dramtizujemo, mislim da se možda pojedinac ne oseća prijatno da govori u javnosti, kao što sam ja možda nekad imala taj problem. Nije u pitanju da vi niste obavili svoj zadatak. Ponoviću još jednom da me niko ne bi pogrešno razumeo. Ja sam uzela moj primer, kada idem kući setim se nečega. Ovde imate pravo, može da se pošalje e-mail direktno organizaciji Partners Kosova. Ovo je samo jedan predlog.

Nora Ahmetaj: Hvala Eli. Gazmir.

Gazmir Raci: Pošto nije dobro da se vraćamo na neka pitanja, ali ja ću se opet dohvatiti nečega što je ranije rečeno o odabiru članova komisije. Mi smo videli i u ovom dokumentarcu da smo imali neke članove komisije i mi znamo da bi oni bili deo komisije koja će prikupljati činjenice i dokumentaciju. Na osnovu onoga što smo saznali iz slučajeva drugih komisija postoji nekoliko oblika koji povezuju sve ove članove komisije. Pre svega, to je oblik postavljanja, imenovanja i oblik njihovog izbora. Npr, komisija u Argentini je imala deset članova koji su postavljeni od strane predsednika države, šest izabranih iz reda parlamenta države, poslanika, a članovi komisije u Čileu ili u Peru su postavljeni od strane predsednika država. Imamo slučaj u Maroku gde je kralj Maroka imenovao članove komisije na osnovu predloga koje je dao savetodavni odbor za ljudska prava u Maroku. Zatim, imamo slučaj Gvatemale, gde je generalni sekretar UN-a imenovao jednog nemačkog profesora prava za predsednika ove komisije. U Južnoafričkoj Republici su oni stvorili nekakav vid veća i otvorili su javni konkurs gde je svaki građanin, svaki intelektualac, aktivista, muzičar, glumac mogao da se prijavi kako bi bio član ove komisije. Na kraju je ovo veće nakon intervjuisanja i procesa verifikacije odlučilo o tome ko mogu biti članovi ove komisije. Slično je bilo i u Sijera Leone. Postojao je jedan odbor ili komisija za odabir i nakon toga se došlo do sveobuhvatnije komisije. U slučaju Istočnog Timora je komisija za pravdu i pomirenje uspostavljena tako što je veće za imenovanje članova bilo predstavljeno od strane udruženja, partija, aktivista, svih slojeva društva koji su hteli da budu uključeni u ovaj proces. Hvala.

Veprone Shehu: Javiću se poslednji put za danas. Mislim da nam je film razjasnio puno stvari i mi smo praktično videli kako funkcioniše jedna komisija. Umesto da se predstavlja nekoliko strana rada ove komisije mislim da smo jednim filmom od 20 minuta shvatili sve. Dok sam gledala ovaj film ja sam nešto zabeležila. Ja sam mnogo više preusmerila pažnju na komisiju a ne na žrtve pošto smo o žrtvama govorili ranije. Nije jednostavno suočiti se sa traumama i pratiti traume od strane članova komisije. Mi znamo da je sekundarna traumatizacija toliko značajna kao i primarna i zasigurno da moramo predvideti i podršku za članove komisije tokom celog ovog procesa, kao što se predviđa pomoć, odnosno podrška, za žrtve. Moramo da imamo odgovarajuće profesionalne mehanizme za pružanje pomoći licima koja se bave uzimanjem i razmatranjem ovih svedočenja. Mi smo imali iskustvo sa našim ženama koje prikupljaju svedočenja po terenu i stanje u kom su se one vratile u kancelariju nakon uzimanja ovih iskaza. Ono što mislim da ne treba da se pominje barem tokom početne faze rada jeste reč pomirenje. Ja sam videla i u filmu kako je odreagovala ona žrtva kada je ono pomenuto. **Neka ovo budu samo komisije za istinu i ništa više. Automatski, kada se uključi reč pomirenje na samom startu mi ćemo imati nepoverenje od strane žrtava.** U filmu je postavljano pitanje da li članovi komisije treba da budu osobe koje imaju slično iskustvo sa žrtvama. Mi smo sa naše strane videli da je

veoma često pomoglo u izgradnji uzajamnog poverenja to ukoliko ste i vi lično imali neke gubitke u ratu i bilo je mnogo jednostavnije pristupiti i prići žrtvi. Na kraju, postavlja se pitanje da li je profesionalna distanca ta koja može da pomogne u izgradnji poverenja. Ja mislim da treba da postoji empatija i mi smo to videli od članova komisije, da empatija utiče puno kod onih koji će dati svoj iskaz. Veoma je teško održavati ovakvu distancu kada radite sa ovakvim svedočenjima i iskazima. Ovo je sve od mene za danas. Hvala.

Abdullah Ferizi: Ja se javljam po prvi puta danas. Abdullah Ferizi, Forum za FD. Hteo sam kratko da razjasnim i da objasnim nešto. Gospođa je pomenula terminologiju, to je nešto što bih hteo da prokomentarišemo. Pominjano je pomirenje, nakon toga komisija za istinu. Ukoliko pogledate dokumenta predloženo je da ova komisija bude komisija za utvrđivanje činjenica. Čak je i reč "istina" izbačena kao nešto što može da bude subjektivno i što može da zavisi od percepcije ljudi. Samo ime "Komisija za utvrđivanje činjenica" pokazuje i pristup ove komisije. Kad govorimo o pomirenju, što ja vidim kao nešto pojedinačno, može ali ne mora da se desi, znači, to je lično i zavisi od ljudi. Ono što ova komisija treba i pokušava da uradi jeste da utvrdi činjenice na teritoriji bivše Jugoslavije. Želja ili na neki način ideja, jeste da na kraju, nakon nekoliko vekova, ovaj balkanski region ima jednu zajedničku istoriju, zajedničku budućnost. Svaka od ovih zemalja je nezavisna, ali treba da se dogovorimo o tome kako ćemo nastaviti u budućnosti. Ono što je bitno jeste da rešimo tu prošlost i da izbegnemo mogućnost manipulacije prošlošću. Već nekoliko puta je pomenuto da treba da radimo na rehabilitaciji žrtava ove prošlosti. To je sve što sam hteo da dodam. Hvala.

Bekim Blakaj: Nastojacu da govorim što kraće. Zapravo hteo sam da se nadovežem sa jednom zabrinutošću. Pre prikazivanja filma neko je spomenuo, ne znam da li vi ili neko, pitanje izvinjenja. Možda pre komisije, pre svega trebalo bi biti traženja izvinjenja od strane Srbije i tako redom. Dugo smo o tome raspravljali i naravno da je izvinjenje neophodno. Plašim se, kako se kaže sportskim rečnikom, greške u koracima. Stvari sada stoje i ja nemam veliku nadu da će Srbija u skorijoj budućnosti tražiti izvinjenje i možda bi bio veliki gubitak čekati do tog izvinjenja. Ako ste u filmu primetili, komesarka jedna na sednici komisije se izvinila u svoje ime i u ime njene zajednice, odnosno, višeg sloja. Zapravo, komisija je instrument prikupljanja ili istraživanja. Trebala bi biti, svugde je tako bilo. Kada se izvedu činjenice, ipak, svi smo ljudi spomenuto je i javno iznošenje svedočenja, znači ne samo u sali, nego i mediji imaju poseban značaj i posebnu ulogu u tom procesu i dugo smo o tome raspravljali da bi mediji morali biti daleko aktivniji i ova javna dokazivanja da budu preneti široj javnosti jer zaista ja smatram, imam raznih kontakata, da ne znaju svi činjenice. Nisu svi čuli o ovim slučajevima i kada neposredno čuju od žrtve šta se dogodilo, to je jedno posebno pitanje. Verujem da bi nakon rada komisije izvinjenje bilo neophodno i verujem da se niko ne bi ustručavao, ne, neću tražiti izvinjenje, ako se suočavao sa tim činjenicama. Možda danas nismo dotakli tu temu, ulogu medija u radu komisije, ali se nadam da će se u narednim konsultacijama o ovom pitanju više raspravljati. Izvinite što sam vam oduzeo ovoliko vremena.

Nora Ahmetaj: Hvala Bekime. Da li neko dugi želi da se uključi? Da?

Shukrije Gashi: Htela sam da se nadovežem kada je u pitanju traženje izvinjenja. Dolazi trenutak kada je neophodan i taj čin. Znači, traženje izvinjenja, ali uopšte, svaka žrtva je zainteresovana da se obelodane slučajevi, da se znaju činjenice, da se zna ko je odgovoran i da se ta osoba izvede pred lice pravde. Jedno izvinjenje uopšte nije dovoljno. Ne dolazi u obzir, jer ne

vraća najmilije, znači, gubitak je nenadoknativ. Znači, veoma je značajno što dolazi trenutak da i to izvinjenje bude "korisno" jer dolazi trenutak da i ovi ljudi koji su živi imaju potrebe za podrškom, ako ne od države, onda od odgovornih lica i to je značajno, da svaka komisija, odnosno članovi te komisije uzimaju ozbiljno ovu stvar. Treba da znaju da pristupe takvim slučajevima. Treba da pokažu su zainteresovani da rasvetljavaju a ne da navodno kažu kako rade neki posao, a da žrtve odlaze i odaljavaju se od njih. Hvala, samo sam htela jedno pojašnjenje koje je suštinski značajno i nadovezuje se sa uspehom ili neuspehom na rad REKOM-a. Mora se praviti jasna razlika između rada komesara, članova komisije i misionara, ljudi koji rade na terenu podržavajući jednu takvu komisiju. Da bi se došlo do pojašnjavanja značaja celokupnog pitanja i da bi smo imali što više informacija i povećali značaj ovog pitanja, sve zavisi od tih misionara koji rade na terenu. Znači, u ovom slučaju, ljudi sa terena, to su zapravo ljudi iz civilnog društva i mnogo od nas samih znači koliko ćemo se angažovati i koliko smo svesni značaja takvog procesa. Kada je reč o radu komisije, to je sasvim druge prirode. Elementi koje sam ranije spomenula, spomenuo ih je i Gazmir i većina od nas, izbor istih će zavisi od modela o kojem ćemo se dogovoriti. Znači, vlade međusobno, pod oštrim, bezrezervnim nadzorom u pozitivnom smislu, civilnog društva. Dok o razmatranju, obrađivanju i pretresanju rada komisije REKOM-a, to jednostavno ostaje pitanje našeg rada na terenu, našeg interesa kao civilnog društva i zainteresovanosti organizacija ponaosob. Ako danas odemo odavde, a ne preuzmemo ovo kao obavezu i zadatak, kao jedno veoma značajno pitanje povodom koga moramo biti veoma ažurni, u tom slučaju naravno da ćemo biti veoma neuspešni u prenošenju informacija drugima. To se u više navrata u praksi pokazalo, ja sam i ranije spomenula sednicu ženske mreže, ja koliko znam iz prakse ženske mreže, ne dešava se često da one ne drže reč. Svako izostajanje bar jedne žene ovde je deo mozaika neuspeha. Sigurna sam da ćemo sve mi koje smo ovde na narednoj sednici govoriti o njihovom odsustvu. Sve su potvrđivale svoj dolazak a nisu se odazvale. Sve zavisi od toga koliko ozbiljno mi sve ovo shvatamo. Da, Valdete?

Valdete Idrizi: Samo sam htela da nemamo jedan isključiv pristup. Nije dobro što se ljudi ne odazivaju pozivu. Ranije smo govorili o odnosu predstavnika institucija, međutim, moramo istaći da se radi o procesu. Ja sam to vrlo namerno naglasila, sutra imamo susret na lokalnom nivou u regionu Peći, uskoro će biti takav susret i u Vučitrnu i biće i drugih sastanaka. Značajno je, a imate i po dokumentima e-mail adrese, da zaista žene, sve vi međusobno, sarađujete i sa onima koji su danas odsutni. Isključujući pristup, nisu došle i ne mogu dolaziti, kritika, činjenica je da je uvek bolje okrenuti prst ka sebi nego prema drugome. Značajno je imati sveobuhvatan pristup. Prvo, mi kao civilno društvo treba da vidimo, ovde je postavljen niz pitanja, film sam i ranije gledala, znači, kada se radi o tome ko će biti članovi komisije i koliko će biti objektivni i profesionalci, ja ne verujem da svi mi kao civilno društvo i ovaj veliki posao koji radimo nećemo baciti u blato, rečeno narodnim jezikom, i mi ćemo biti ti koji će dizajnirati mandate i dizajnirati kriterijume na osnovu kojih će biti izabrani članovi komisije i istovremeno gledati taj drugi put. Spomenuto je i nadgledanje, odnosno nadzor njihovog rada. Značajno je da moramo biti još otvoreniji i imati sveobuhvatniji pristup. Zaista, ta osoba koja želi imati informacije i kada zna kada će biti ovih konsultacija, do toga može doći, imate e-mail adrese, ali može saznati i informišući se uzajamno. Meni je žao što nisam mogla duže govoriti, ali nisam dobro sa zdravljem.

Sevdije Bunjaku: Pozdravljam ovaj susret i zaista je nešto na čemu ubuduće treba raditi, na rasvetljavanju svih počinjenih zločina prema nama. Ranije je spomenuto da je 2006. bila koalicija za mir završena sa dve konferencije u Strugi. Ja sam sama učestvovala na prvoj od te

dve konferencije 2006. i javno se tražilo izvinjenje od strane Žena u crnom, ali ono što reče Shuki, ja vidim pa članice ženske mreže nisu ovde. Mi ovde imamo i direktorku borda, mi smo odane članice mreže i žao mi je što ne vidim nijednu od srpskih organizacija sa kojima imamo dobru saradnju. Ja dosta radim i saradujem sa njima. Ja sam i osnivač jedne neformalne mreže srpskih žena na Kosovu a ne vidim nijednu od njih, posebno ne Snežanu. Znam da su potvrdile dolazak, one prvo ne priznaju organizaciju Žena u crnom, i zaista meni je danas žao što ne vidim nijednu od njih ovde, a što se tiče mreže žena Kosova imamo dosta ovde njihovih predstavnica. Čini mi se da sam bila jasna jer sam rekla srpske zajednice, to sam rekla na samom početku. Znači, jedna od tih organizacija, jer su u osnivanju, verovatno se formirala mreža ženskih organizacija Kosova, srpskih, jedna od predstavnica je svakako danas morala biti ovde prisutna.

Suzana Kunac: Nekako dolazimo do samog kraja današnjih konsultacija. Htela sam vam reći da su ovo normalne situacije početka konsultativnog procesa. U Hrvatskoj nismo uspele kroz komunikaciju sa predstavnicama Ženske mreže Hrvatske, a većina tih organizacija jeste radila sa ženama žrtvama rata, i nisu se uključile u Ko-REKOM, u komisiju za utvrđivanje činjenica o ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, što mi je istinski bilo jako čudno. Proces je išao jako sporo. Nas je bilo manje u Hrvatskoj nego vas danas ovde. Ja današnji skup smatram uspehom i verujem da će u sledećem koraku prići još organizacija i postati deo jedne velike porodice koja u ovom trenutku broji preko 150 organizacija i 200 pojedinaca i pojedinki u celoj regiji. Mi kontinuirano rastemo, mada moguće da nekom treba malo više vremena, više privikavanja, više senzibiliranja, pa to vam je poznato. Meni bi sad bilo zaista važno čuti vaše glasove vezano sa onim zbog čega smo se danas ovde našli. Ja bih, i sa tim ću ja danas ovde završiti jer ovo su vaše konsultacije, zaista bila srećna kada bih se mogla javiti i Medica-i u Bosni i Ženama u crnom i Centru za žrtve nasilja u Beogradu i Ženskoj mreži Hrvatske da smo mi zaista odgovorne i da hoćemo i želimo da silovanje kao ratni zločin i zločin protiv čovečnosti uđe u mandat komisije, jer nisam vas sve čula. Neke mislim da jesu za, za ostale ne znam. Njihove glasove nismo čuli. Nekima je uvek teže govoriti u javnosti, nekima lakše. Treba ostaviti sve moguće kanale komunikacija otvorenim. Razgovarali smo o podršci žrtvama. Sada pokušavam sumirati šta sam sve čula od vas. Divna ideja je da treba osigurati podršku budućim članovima komisije. Sasvim sigurno i podršku žrtvama, posebno dakle pažljivo, obazrivo i senzibilno prema žrtvama seksualnih zločina, negde jesmo saglasne da ta komisija jeste regionalna, ja nisam čula nijedan glas protiv. Sada možemo nastaviti dalje. Dakle, šta je ono što vi danas ovde, koji ste nas čuli, mislite, imate li još komentara vezanih za ono o čemu smo razgovarali i šta mislite da je vredno i važno da uđe u zapisnik. Evo, ja sam prva počela. Hvala.

Sakibe Doli: Ja sam dobila danas jednu poruku i od danas ću biti misionarka ove komisije. Zašto to kažem? Pre svega, da bi lečila samu sebe jer je prošlo već deset godina i ukoliko se sastajemo u jednoj grupi bez obzira o kom se nivou radi mi ćemo ponovo doći do rata. Postoje velike traume, neizlečene, jeste da su izbledele, ali su neizlečene. Videla sam ulogu misionara koji su išli od sela do sela od ulice do ulice, jer se samo tako posao radi. Veoma sam angažovana u radu sa žrtvama nasilja. Radim u školi, imam jednu malu devojčicu, ali i pored toga, ja sam našla vremena da budem ovde. Ljubav prema ljudima ispoljava se u više oblika. Ja sam je danas svojim prisustvom ovde ispoljila. Znači, spremna sam da radim. Hvala vam.

Nora Ahmetaj: Hvala vam gospođo Sakibe da i pored tog sentimenta bola i angažovanja iznalazite snagu da nam i u ovim trenucima nudite vašu podršku i doprinos, što je deo svih nas.

Hvala, i želim vam uspeha. Ukoliko nema drugih pitanja, možemo li sažeti u kratkim crtama, s tim da je gospođa Sakibe vrlo lepo to sažela, u principu, vi se slažete da se formira jedna komisija, sugestije su bile vrlo konstruktivne, više od vas sa desne nego sa leve strane. Još jednom je naglašeno i ponovljeno da u mandat komisije moraju biti uključena i silovanja i definisana kao zločin protiv čovečnosti. Zatim, razni oblici kršenja ljudskih prava da se utvrdi da li se radi o torturama, masakriranjima. Imamo i drugih sugestija i sve će biti uzeto u obzir. Dakle, kvalifikacija rata, da li se radilo o genocidu ili o etničkom čišćenju i to se mora pre unošenja u mandat raščistiti. Zatim, pitanje traženja izvinjenja. Bio je konstruktivan predlog od strane Eli i žena sa različitih područja. Neke, koje su se ustručavale da iznesu svoje mišljenje, uzeće se u obzir i to da neke žene i devojke koje su imale svoje ideje a nisu ih ovde iznele, mogu to učiniti bilo preko mreže, Partners Kosova ili Fonda za humanitarno pravo. Mislim da je pojašnjeno pitanje da li će ova komisija biti komisija poverenja ili istine. Lepo su govorile i kolege, ali Shuki i Valdete koje su u koordinacionom telu znaju dobro da je to definisano i da će to biti komisija istine a ne pomirenja i to je početak i kraj. Spomenuto je pitanje viktimizacije i empatije, znači, oni koji će biti čalnovi komisije predstavljaju veoma značajan element. Osoba koja je imala nestale članove u porodici ili je doživela nasilje na određeni način oseća tu empatiju prema drugome sa kojim će raditi na terenu, ali na ovaj način komponenta viktimizacije i bola i komponenta bola je značajna komponenta jer ako si sam to doživeo, drugačije ćeš to osetiti ili ćeš biti osetljiviji prema bolu drugog bez obzira na etničku, polnu ili rasnu razliku. Terminologiju ćemo, takođe, imati u vidu. Shuki je spomenula da će civilno društvo imati ne samo nadzornu ulogu prilikom davanja preporuka, nego će imati aktivnu ulogu u verifikaciji. Ukoliko dođe do osnivanja komisije, na rigorozan način će verifikovati stavove vlade u odnosu na naše zahteve i u odnosu na formiranje REKOM-a. Takođe, treba se odrediti prema neodazivanju manjinskih organizacija, pre svega srpskih. Ne znam da li ima predstavnica drugih manjinskih zajednica prisutnih. Još jednom se zahvaljujem gospođi Sakibe koja je bila odmah, za predlog da bude uzeta u obzir kao misionarka ove misije. Želim da imamo uspeha, a i da konsultacije sa ostalim grupama civilnog društva imaju istu dinamiku i da budu konstruktivne kao i današnje. Ovim mislim da i zaključim ovu radionicu ili ove konsultacije. Ukoliko Besarta ili organizatori imaju nešto više, izvolite.

Besarta Vasija: Hvala Nora. Ja sam Besarta Vasija iz Fonda za humanitarno pravo. Htela sam samo da informišem sve vas i na određeni način da odgovorim i Eli, Šta nakon ovih konsultacija? Sve vaše preporuke, predlozi, svi komentari će vam biti poslani na e-mail adrese nakon završetka našeg izveštaja o konsultacijama. Ukoliko imate neko pitanje, kakav drugi komentar, možete naći e-mail adrese u deklaraciji za pridruživanje. Još jednom hvala što ste našli vremena da budete ovde. Drago mi je što ste bile danas konstruktivne i želela bih da uvek budete aktivne, mi ćemo vas informisati i o drugim konsultacijama i uvek ćete biti dobrodošli.

Valdete Idrizi: Na sreću kratko samo. Samo sam htela jednu informaciju koja se tiče NVO-a srpske zajednice. Želim da vas informišem da su u procesu konsultacija bile uključene i organizacije, odnosno udruženja članova porodica i imamo jednu organizaciju pod nazivom Centar za razvoj civilnog društva iz severnog dela Kosovske Mitrovice i ta organizacija će na lokalnom nivou organizovati susrete sa srpskom zajednicom, ali su istovremeno izrazili spremnost da budu svakako i deo procesa. Nisu bili pozvani jer nisu ženska organizacija ali su predvideli i datum kada će organizovati ovo u Kosovskoj Mitrovici. Samo sam htela reći da kada su učestvovali i u Prištini a i u Bečićima da su dosta posvećeni ovom procesu, ali su uočili da su zajednički delili tu empatiju. Svakako da se radi o jednom bolnom procesu, ali kada govorimo o

žrtvama, govorimo o svima, mene je rečenica izvesne gospođe dosta dirnula i želim da kažem, februara prošle godine, kada sam bila deo Trećeg regionalnog foruma u Beogradu, bila sam u toaletu i jedna žena član srpske zajednice rekla mi je "Da li si sa Kosova, koga imaš, nestalog ili ubijenog?" veoma me je to dirnulo i rekla sam da nije neophodno da se bavimo ovim pitanjem, da, imam nekog ubijenog ili nestalog. To je svakako obaveza svih nas i mi kažemo da smo aktivni u civilnom društvu i kažemo da imamo za sobom i određene korisnike ovih aktivnosti u koje smo uključene i u tome svakako moramo odigrati našu ulogu. Hvala vam puno.

Veprora Shehu: Ja sam samo htela, imam utisak da su u Norinom rezimeu dva pitanja zapostavljena i da to dodirnemo pre nego što odemo. Posebno pošto su dve preporuke s moje strane bile iznete. Moram svakako naznačiti da je komisiji potrebna podrška u izbegavanju sekundarne traumatizacije, rečeno je ali ne znam da li je do detalja, i drugo, prisetila me na to Valdete, a to je da učestvuju i NVO-i koji se bave ljudskim pravima a ne samo pravima žena. Dakle, svakako treba da budu deo ovog procesa NVO-i koji se bave i muškarcima, a ne samo ženama. Jedan značajan odgovor smo zapostavili, zabeležila sam pre filma, ali sam zaboravila da naglasim, kada je reč o prikupljanju dokaza tj, javnom saslušanju lično mislim da se ne može raditi součavanje počinioaca dela, čina i žrtve, ne bi ih trebalo suočavati, to znamo iz iskustva drugih i iz našeg iskustva i mislim da je značajno da to bude uneto u zapisnik. Toliko.

Besarta Vasija: Ako vi smatrate da žrtve ne treba da se suočavaju sa počiniocima zločina, možete li dati argumente zašto i kako bi udovoljili zahtevima žrtve, a mi znamo da žrtve žele da znaju ko je odgovoran.

Veprora Shehu: Ne radi se tu o identifikaciji. Naravno da treba identifikovati, ali ne da budu deo komisije ili da budu u istom prostoru, gde su žrtve i oni koji su počinili zločine. To je veoma teško za žrtve i za svedoke. Ta žena koju smo mi poslali u Hag i koja je svedočila tokom procesa Miloševiću osećala se veoma loše i iritiralo je što je njemu dozvoljeno da postavlja pitanja jer se slučajevi seksualnog zlostavljanja raspravljaju na zatvorenim sednicama.

Shukrije Gashi: Hvala Veprora, ja smatram da će se ovo svakako uzeti u obzir, ali to se razlikuje od slučaja do slučaja. Neko se oseća dobro da upravo svedoči pred onim ko je to nasilje počinio. Znači, to će se koristiti od slučaja do slučaja. Što se tiče slučaja silovanja to je potpuno razumljivo. Jasno je da one ne žele da se suoče sa počiniocem silovanja i da ne žele da svedoče u prisustvu javnosti. To je pojedinačno pitanje, kako i na koji način ćemo pristupiti. Preostaje samo da vam se zahvalim, svima vam koji ste prisustvovali ovom skupu od posebnog značaja. Cenim angažovanje svih vas. Zahvaljujem se panelistima, zahvaljujem se prevodiocima, logistici, organizatorima i cenim vaše vreme koje ste posvetile jednom tako značajnom procesu. Zahvaljujem se još jednom gospođi Sakibe i svima vama. Duboko sam uverena da mreža žena Kosova i sve vi koje ste prisustvovala ovom savetovanju, da ćete propratiti i preneti značaj ovakvog savetovanja svima onima sa kojima saradujete i vašim porodicama, jer svi mi imamo porodice, a skoro sve porodice na Kosovu su dotaknute ovim procesom i verujem da ćemo u skoroj budućnosti svi biti ažurniji u našim angažovanjima na ovim i ovakvim savetovanjima. Ne bih imala više šta dodati, pozivam vas na ručak i verujem da ćemo se uskoro ponovo videti. Hvala vam. Ko ima putne troškove može meni da se obrati.